

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

Α. ΛΙΑΚΟΣ, Δοκίμιο για μία ποιητική της ιστορίας □ Σ. ΚΑΡΑΒΑΣ, Τό παλίμψηστο των αναμνήσεων του καπετάν Άκρίτα □ ΦΩΤΕΙΝΗ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Άρθουρος ντέ Γκομπινώ και Άάκωβος Φίλιππος Φαλλμεράυερ □ Χ. ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ, Συμβολικές πρακτικές και κοινοτική συγκρότηση στις αστικές όρθόδοξες κοινότητες □ ΤΑΣΟΥΛΑ ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ, Τό δίλημμα και τό τίμημα των γυναικῶν της Άντίστασης □ ΙΩΑΝΝΑ ΚΡΑΛΛΗ, Ή έλληνιστική Άθήνα του Christian Habicht □ Σ. ΡΑΓΚΟΣ, Ό τελευταίος της Πλάτωνος Χρυσής Σειράς □ Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, Τό Βυζάντιο στη σημερινή καθημερινότητα □ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ, Οί όθωμανικές σπουδές στην Ελλάδα □ Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Έθνικοί προσδιορισμοί στο Μοναστήρι □ ΑΛΙΚΗ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, Τά άρχεϊα της Έπτανήσου Πολιτείας □ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Δ. Σπάθης, Γ. Νικολάου, Εύτυχία Κοσμάτου

31

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΕΛΙΣΣΑ

ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ 10, 10680 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 3611692, FAX. 3600865
ΓΡΑΦΕΙΑ: ΣΚΟΥΦΑ 77, 10680 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 3611692, 3638921

Δοκίμιο για μιά ποιητική* τῆς ἱστορίας

1. Οἱ ὅροι τοῦ προβλήματος

Στή δεκαετία τοῦ 1970 ἐμφανίστηκε μιά ἀναβίωση τῆς κριτικῆς τοῦ Νίτσε στό ἐπιστημονικό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του (*Ἡ χαρούμενη ἐπιστήμη*) καί στίς κυρίαρχες στόν Δυτικό πολιτισμό πεποιθήσεις στήν ὕπαρξη ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. Ὁ Γερμανός φιλόσοφος πίστευε ὅτι τό ἀντικείμενο τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας προσδιορίζοταν ἀπό τήν ὑποκειμενική διάθεση καί τίς ἐπιθυμίες τῶν ἱστορικῶν, καί ἐπομένως «τά γεγονότα εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού δέν εἶναι» εἶναι μόνο ἐρμηνεῖες¹. Μὲ ἀφετηρία αὐτές τίς ἀντιλήψεις τονίστηκε ὁ λογοτεχνικός χαρακτήρας τῶν ἱστορικῶν κειμένων καί τά μυθοποιητικά στοιχεῖα πού ἀναπόφευκτα περιλαμβάνει ὁ ἱστορικός λόγος². Ἡ ἰδέα τῆς ἱστορικῆς ἀντικειμενικότητος τέθηκε στό στόχαστρο. Παράλληλα, ὑπὸ τήν ἐπίδραση τῆς γλωσσολογικῆς θεωρίας τοῦ Ferdinand de Saussure, ἡ ὁποία διήνυσε μιά μακρά πορεία γονιμοποίησης πολλῶν κλάδων, ἀπό τήν θεωρία τῆς λογοτεχνίας ὡς τήν κοινωνική ἀνθρωπολογία, τονίστηκε ἀπό θεωρητικούς τῆς λογοτεχνίας ὅπως ὁ Roland Barthes, ὁ Jacques Derrida, ὁ Paul de Man κ.ἄ. ὅτι ἡ γλώσσα δέν ἀναφέρεται, ἀλλὰ κατασκευάζει τήν πραγματικότητα.

Σ' ὅτι ἀφορᾷ τήν ἱστορία, σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις αὐτές, οἱ πηγές μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὡς κείμενα, ὡς λεκτικές κατασκευές. Οἱ κατασκευές αὐτές δέν μᾶς μεταφέρουν, κατὰ τόν Michel Foucault, πληροφορίες γιά τήν πραγματικότητα. Πρέπει νά τίς ἀντιμετωπίζουμε ὡς «μνημεῖα» πού μᾶς μεταφέρουν κυρίως πληροφορίες γιά τήν κατασκευή τους. Ἔτσι ὁ Barthes ὑποστήριξε ὅτι ὁ

* Ποιητική ἀπό τό ποιέω-ποιῶ (κατασκευάζω, φτιάχνω).

Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ἐκδοχή μιᾶς εὐρύτερης μελέτης καί θάση πολλῶν κατὰ καιροὺς διαλέξεων ἢ κειμένων σέ ἐπὶ μέρους ζητήματα. Τό συζήτησα διεξοδικά μέ τή Louisa Passerini, στό Εὐρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ἰνστιτούτο τῆς Φλωρεντίας, μέ τόν Ἀλέξανδρο Νεχαμά στό Πανεπιστήμιο τοῦ Princeton, καί τήν ὁμάδα τοῦ περιοδικοῦ *Historein*, στά μεταπτυχιακά σεμινάρια. Τούς εὐχαριστῶ.

1. Alexander Nehamas, *Nietzsche, Καίμπριτζ Μασ.*, Harvard U.P., 1985, σ. 42.

2. Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Βαλτιμόρη, John Hopkins U.P., 1973.

ιστορικός λόγος χαρακτηρίζεται από *άληθοφάνεια*, ή όποία ήταν ένα χαρακτηριστικό της κουλτούρας μιας εποχής που εκφράστηκε σε πολλά πεδία, όπως λ.χ. στο ρεαλιστικό μυθιστόρημα³. Ο ιστορικός λόγος επομένως δημιουργεί μία αὐταπάτη ἀναφορικότητας σε μία έξωτερική πραγματικότητα. "Ένας κοινός παρονομαστής στην κριτική αυτή είναι ότι ο ιστορικός λόγος, επικαλούμενος την αλήθεια και την αντικειμενικότητα, λειτουργεί ως λόγος εξουσίας⁴. Τά επιχειρήματα αυτά συνοψίζουν τόν ιστορικό σκεπτικισμό και προέρχονται από διανοητικά περιβάλλοντα εντός και εκτός του ιστορικού επαγγέλματος.

Η ιστοριογραφία, και τό γενικότερο ενδιαφέρον στην ιστορία, είτε εκφράζεται σε ιστορικά έργα είτε διαφοροτρόπως, δέν μπορεί νά απομονωθεί από τίς ευρύτερες πολιτισμικές και κοινωνικές εξελίξεις. Διασταυρώνεται συνεχώς μέ αυτές. Παρά τό γεγονός όμως ότι ο αρχικός πυρήνας της μεταμοντερνιστικής κριτικής προέρχεται από την αντιμοντερνιστική κριτική στά τέλη του περασμένου αιώνα (γι' αυτό και τό ανανεωμένο ενδιαφέρον γιά τόν Νίτσε) την όποία είχαν περισυλλέξει τότε τά διανοητικά κινήματα της Δεξιάς, του αντικοινοβουλευτισμού και του πολιτικού ιρρασιοναλισμού, ή κριτική αυτή μεταλλάχθηκε μετά τό γενικευμένο «1968», τό όποιο εξέφρασε μία παρόμοια άμφισβήτηση στίς ιδέες της προόδου, της έπιστήμης και της λογικής τόσο του καπιταλιστικού κόσμου όσο και του τότε κρατικοποιημένου μαρξισμού. Οί ιδέες αυτές χρησιμοποιήθηκαν ως πηγή έμπνευσης από διανοητικά περιβάλλοντα που σε γενικές γραμμές είχαν την άφετηρία τους στην πανεπιστημιακή Άριστερά. "Έτσι σήμερα θρискόμαστε μπρός στό σχηματισμό μιας νέας όρθοδοξίας. Κάθε όρθοδοξία όμως, ως διαδικασία και πρόθεση, άπειλεί την έλευθερία μας. Γιά τό λόγο αυτό όφείλουμε νά συγκεντρώσουμε τίς διανοητικές μας δυνάμεις, όχι στην απόκρουση των αλλαγών, οί όποίες έχουν αλλάξει τό τοπίο στό όποιο εργάζονται οί ιστορικοί, αλλά στό νά άνοιξουμε ρήγματα στην εικόνα αυτού του τοπίου. "Άλλωστε ένα από τά ισχυρά επιχειρήματα της ιστορικής σκέψης ήταν πάντοτε ή δυνατότητα της νά διαρρήξει τά πλαίσια άντιλήψεων που έθετε ή συγχρονικότητα. Τό πρόβλημα λοιπόν του ιστορικού σκεπτικισμού θά τό πλησιάσουμε από δύο μονοπάτια. Τό πρώτο άφορά την σημαντική του όρου «ιστορία».

2. Ο όρος «ιστορία»

Ο όρος «ιστορία» είναι ένας γλωσσικός και πολιτισμικός δείκτης διαφορετικών τρόπων κατανόησης της κοινωνικής χρονικότητας. Οί τρόποι αυτοί διαφέ-

3. Roland Barthes, «Les discours de l'histoire», π. *Social Sciences Information*, τ. VI, 1967, σ. 65-67.

4. Georg Iggers, *Historiography in the Twentieth Century*, Wesleyan University Press, 1996, σ. 10.

ρουν τόσο ώς πρός τίς διάφορες ιστορικές εποχές, όσο καί ταυτοχρόνως. Ἡ ἀντίληψη περί ιστορίας καί ἡ νοηματοδότηση τοῦ ὅρου ιστορία ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ιστορικότητα τήν ὁποία παράγει κάθε κουλτούρα. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο βλέπει, δηλαδή, κάθε κοινωνία τόν ἑαυτό της, καθορίζει καί τό ιστορικό της βλέμμα καί ἀντίστροφα: ἡ κουλτούρα εἶναι ιστορικά προσδιορισμένη ὄχι μόνο ἐξαιτίας τῆς διαμόρφωσής της στό χρόνο, ἀλλά καί διότι οἱ ἀντιλήψεις γιά τό χρόνο ἀποτελοῦν ἕνα ὑφάδι τῆς κουλτούρας. Σέ ἄλλους πολιτισμούς λείπει καί ὁ ἀντίστοιχος τῆς ιστορίας ὅρος. (Π.χ. στίς Ἰνδονησιακές διαλέκτους, πρὶν ἀπό τήν εἰσβολή τῶν Ὀλλανδῶν, οὔτε ἡ ἔννοια ιστορία ὑπῆρχε, οὔτε κἀν ἡ χρονική σύνδεση τῶν προτάσεων⁵. Σέ ἄλλους πολιτισμούς ἡ ἔννοια τῆς ιστορίας καί γενικότερα τῆς ἀντίληψης τῆς χρονικότητας ἦταν ἐντελῶς διαφορετική. Στήν Πολυνησία λ.χ., ἡ ιστορικότητα ἐκδηλώνεται μέ μιιά ἀέναη ἐπανάληψη τῆς ἴδιας ἐμπειρίας, ἡ ὁποία ἀνάγεται στήν ἀντίληψη περί ὄντογένεσης, ἡ ὁποία ἀνακεφαλαιώνει τήν κοσμολογία πάνω στήν ὁποία δομοῦνται οἱ πολιτισμοί τῆς περιοχῆς⁶).

Στή Δυτική παράδοση, οἱ ἐννοιολογικοί μετασχηματισμοί τοῦ ὅρου *ιστορία*, ὅπως ἀπεικονίζονται στή γλώσσα, κατέληξαν σέ ἕναν ἀστερισμό σημασιῶν, γύρω ἀπό τίς ὁποῖες ἐξελίχτηκε ὁ λόγος περί ιστορίας καί ὁ ἴδιος ὁ ιστορικός λόγος. Στόν ὅρο «λογογράφοι» πού χρησιμοποιοῦνταν στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα, δέν περιλαμβάνονταν οὔτε ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου, οὔτε ἡ ἀναφορά πρός τήν πραγματικότητα. Τό νά γράφει κανεῖς γιά τό παρελθόν ἦταν μέρος τῆς ρητορικῆς. Ἡ χρήση τοῦ ὅρου *ιστορία*, μέ τήν ἔννοια τῆς ἐξερεύνησης, τῆς ἐρευνας, συνδέεται μέ τήν ἱπποκρατική σημειωτική⁷. Ἀπό τήν ιστορία δηλαδή ἀναμενόταν ὄχι νά ἀναπαραστήσει κάτι τό ὁποῖο θρῖσκόταν στά ὅρια τοῦ μύθου (fictitious), ἀλλά νά ἐξερευνήσει τήν ἀθέατη πραγματικότητα. Νά λειτουργήσῃ ὅπως ἡ ἱπποκρατική ἱατρική: ἀπό τά συμπτώματα τῆς ἀσθένειας νά διαγνώσῃ τήν ἴδια τήν ἀσθένεια (Θουκυδίδης). Ἔτσι ἡ ιστορία, γράφει ὁ Arnaldo Momigliano, καί στή συνέχεια ὁ Carlo Ginzburg, τοποθετήθηκε ἀνάμεσα στήν ἱατρική καί στήν ρητορική. Στό σταυροδρόμι δηλαδή δύο σημειωτικῶν συστημάτων, ἐκεῖνο τῆς ἐρευνας καί τό ἄλλο τῆς ἀναπαράστασης⁸.

Ἡ δυναμική αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ στή σημαντική τοῦ ὅρου συνδέθηκε

5. Sue Nichterlein, «Historicism and Historiography in Indonesia», π. *History and Theory*, τ. 13, 1974, σ. 253-272.

6. Marshal Sahlins, *Islands of History*, Chicago U.P., 1987, σ. 58-59.

7. Giovanni Manetti, «Indici e prove nella cultura greca. Forza epistemica e criteri di validità dell'inferenza semiotica», π. *Quaderni Storici*, τ. 86/1, 1994, σ. 19-42.

8. Arnaldo Momigliano, *Tra storia e storicismo*, Πίζα 1985 καί *Studies in Historiography*, Λονδίνο, Weidenfeld and Nicolson, 1969· Carlo Ginzburg, «Aristotele, la storia, la prova», π. *Quaderni Storici*, τ. 85, 1994, σ. 5-17.

μέ την ανάδυση της έννοιας καί της ιδιότητας τοῦ πολίτη. Καί οἱ δύο ὅροι, *ιστορία* καί *πολίτης*, ἦταν τό ἀποτέλεσμα μιᾶς συνείδησης γιά τήν μεταβαλλόμενη φύση τῆς κοινωνίας καί τόν ἐνεργητικό ρόλο τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου. Τῆς συνείδησης τῆς πόλης καί τῆς τύχης τῆς⁹. Ὡστόσο, οἱ Ἀρχαῖοι χρησιμοποιοῦσαν τόν ὅρο *ιστορία* γιά τό πρόσφατο παρελθόν τους, ἐκεῖνο δηλαδή πού θρικόταν μέσα στό πεδίο τῆς μνήμης τους. Γιά τό ἀπομακρυσμένο παρελθόν χρησιμοποιοῦσαν τόν ὅρο *ἀρχαιολογία*. Ἐδειξαν μάλιστα ἀξιοσημεῖωτη ἀπροθυμία νά ἐξερευνήσουν αὐτό τό ἀπομακρυσμένο παρελθόν. Ἀρκοῦνταν στούς μύθους, καί ὅπως σημειώνει ὁ Paul Veyne, ἡ ἀναζήτησή τους στρεφόταν στόν ἐντοπισμό τοῦ λογικοῦ πυρήνα τοῦ μύθου¹⁰. (Οἱ Ἀρχαῖοι λ.χ. δέν ἐπιχείρησαν νά ἀνασκάψουν τό μυκηναϊκό ἢ τό μινωικό παρελθόν τους· ἡ ἀρχαιολογία εἶναι νεώτερη ἐπιστήμη).

Ἡ συμπερίληψη τοῦ παρελθόντος ὡς ὁλότητας στήν ἱστορία ὑπῆρξε συνέπεια τῆς ρωμαϊκῆς ἐπέκτασης στό σύνολο τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Ἦταν δηλαδή προέκταση στό παρελθόν τῆς ρωμαϊκῆς οἰκουμένης. Στόν μεσαίωνα ἡ ἱστορία ἀποτελοῦσε τήν ἐκδίπλωση τῆς Πρόνοιας, καί ἐπομένως ἡ διάσταση τῆς ἐξερεύνησης ἀπουσίαζε. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ὅρου *χρονογραφία* δείχνει τή συρρίκνωση τῆς ἱστορικῆς γραφῆς στή χρονική διαδοχή τῶν γεγονότων. Ἡ ἀπουσία τῆς έννοιας τῆς ἐξερεύνησης, καί ἡ ταύτιση τῆς ἱστορίας μέ τήν ἀναπαράσταση, ἐκφράζεται καί ἀπό τήν ἀλλαγὴ τῆς έννοιας τοῦ ρήματος *ἱστορῶ*, τό ὁποῖο ἀπέκτησε τή σημασία τῆς ὀπτικῆς ἀναπαράστασης. (Ἡ *ἱστορήση* τῶν εἰκόνων). Ἐτσι ἡ ἱστορία, ἀπό τό νόημά της ὡς ἐξερεύνησης τῆς ἀθέατης παραγματικότητας, ἔφτασε στό νόημα τῆς ὀπτικῆς ἀναπαράστασης. Ἡ διπλή αὐτή σημασία διατηρήθηκε ὡς τόν 16ο αἰώνα. Ἡ δισημία τοῦ ὅρου κληροδοτήθηκε καί στούς ἐπόμενους αἰῶνες. Ὁ ὅρος ἱστορία διατήρησε τό διπλό νόημα ὡς «ὅσα συνέβησαν» (*res gesta*) καί ὡς «ἐξιστόρηση τῶν ὧσων συνέβησαν» (*Historia rerum gestarum*). Ἡ ἔμφαση στόν ἐνικό τοῦ ὅρου (*ἱστορία*) προέρχεται ἀπό τή φιλοσοφία τοῦ 17ου καί τοῦ 18ου αἰώνα πού ἐκκοσμίκευσε τό ἐσωτερικό νόημα μιᾶς ἐνοποιημένης παγκόσμιας ἱστορίας. Γι' αὐτό καί ὅταν πρωτοδιδάχτηκε ἡ ἱστορία στά γερμανικά πανεπιστήμια καί στά ἰησουητικά κολλέγια, διδάχτηκε ὡς παγκόσμια (*universelle*) ἱστορία¹¹. Μέσα ἀπό αὐτή τήν ἀναδρομή στή σημαντική τοῦ ὅρου μπορούμε νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι ὁ ὅρος ἱστορία ὡς *πεπραγμένα* εἶναι παράγωγος τοῦ ὅρου ἱστορία ὡς *ἐξιστόρηση*. Ἐξιστόρηση ὡς ἐρευνα καί ὡς ἀναπαράσταση.

Καί ἐφόσον ἡ ἀναπαράσταση γίνεται μέσω τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὁ ὅρος ἀναπαράσταση μπορεῖ νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό τόν ὅρο ἀφήγηση. Ἐπομένως, ἡ ἐξιστό-

9. François Chatelet, *La naissance de l'Histoire*, Παρίσι, Minuit, 1962.

10. Paul Veyne, *Did Greeks Believe in Their Myths?*, Chicago U.P., 1988.

11. Reinhart Kosellek, *On the Semantics of Historical Time*, Κάμπριτζ Μασ., MIT Press, 1985, σ. 21-38.

ρηση σημαίνει έρευνα τών συμβεβηκότων και απόδοση σέ αυτά αφηγηματικού σχήματος. Ή Ιστορία βρίσκεται ανάμεσα στην έρευνα και στην αφήγηση. Καί οί δύο έχουν διαφορετικές λογικές συντεταγμένες και παραδόσεις. Έχουν όμως κάτι κοινό. Θέτουν τάξη στό άμορφο, ούτως ώστε αυτό νά προσφέρεται στην κατανόησή μας. Τό συμμορφώνουν δηλαδή μέ τίς άρχές της χρονικότητας (χρονική διαδοχή και υποκειμενική αίσθηση του χρόνου) και μέ τίς άρχές της άλλουλουχίας και της αιτιότητας. Τόσο οί άρχές της χρονικότητας, όσο επίσης και οί άρχές της αιτιότητας, αλλάζουν στό πέρασμα του χρόνου¹².

3. Ή Ιστορία ως έπικοινωνιακή διαδικασία

Μέσα από αυτή τή διαπίστωση, θά περάσουμε τώρα στό δεύτερο μονοπάτι προσέγγισης. Ή αντίληψη ότι ή Ιστορία ως ιστοριογραφία προηγείται της Ιστορίας-ως-πεπραγμένα, σημαίνει ότι ή Ιστορία θέτει τάξη στό άμορφο συνεχές του παρελθόντος. Πρόκειται για ένα διχασμό, σύμφωνα μέ τόν όποιο υπάρχουν δύο πόλοι αύστηρά ξεχωρισμένοι ό ένας από τόν άλλο: ή Ιστορία και τό παρελθόν. Αύτή ή έννοια του άμορφου συνεχούς σημαίνει ότι τό παρελθόν αποτελείται από ένα άπειρο σύνολο συμβάντων (πραγματικών ή φαντασιακών), από τό όποιο ή Ιστορία επιλέγει και σημειοδοτεί, και στη συνέχεια αφηγηματοποιεί (δηλαδή τούς δίνει χρονική συνοχή και αφηγηματική συνάφεια), δημιουργώντας, ό,τι έμεις αναγνωρίζουμε ως Ιστορία. Ή συνειδητοποίηση αυτής της πράξης της αφηγηματοποίησης δημιουργεί τό σκεπτικισμό ως πρός τήν αναφορικότητα του ιστορικού λόγου.

Πρίν όμως από τούς ιστορικούς, τό κείμενο τών συμβάντων του παρελθόντος διαθάζεται από τήν ίδια τήν κοινωνία, σέ κάθε διαδοχική χρονική βαθμίδα. Αύτή ή ανάγνωση σημαίνει ότι ανάμεσα στό άμορφο συνεχές και στόν Ιστορικό, παρεμβαίνουν οί κοινωνικοί μηχανισμοί της αναπαραγωγής της μνήμης, οί όποιοι συνίστανται από τήν άτομική και από τή συλλογική μνήμη και λήθη. Είναι από κοινού ή μνήμη και ή λήθη οί όποιες κάνουν τήν επιλογή και τήν σημασιοδότηση τών συμβεβηκότων. Άν ή επιλογή τών γεγονότων αποτελεί *sine qua non* για τόν Ιστορικό, ή επιλογή αύτή γίνεται δυνατή χάρη στην πρό-του-Ιστορικού σμείωση του κόσμου.

Παράδειγμα: ή χρήση τών Τουριστικών Όδηγών στην ανάγνωση μιās νέας πόλης ή ενός μνημείου. Δέν χρειαζόμαστε τούς οδηγούς αυτούς για τή γειτονιά μας ή τήν μικρή μας πόλη, γιατί οί κοινωνικοί μηχανισμοί μέσα στους όποιους έχουμε ζήσει τήν έχουν προσημειώσει. Τούς οδηγούς τούς χρειαζόμαστε για τήν επίσκεψη τών άγνωστων τόπων. Μέ τόν ίδιο τρόπο και ή Ιστορία λειτουργεί

12. Krzysztof Pomian, *L'Ordre du Temps*, Παρίσι, Gallimard, 1984.

ὡς ὁδηγός γιὰ τὴν ἐπίσκεψι τῶν μὴ οἰκείων σέ μᾶς χρόνων. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ ἱστοριογραφία προ-σημειώνει τὸν κόσμον γιὰ μᾶς. Τὸν βρίσκει ὅμως καὶ ἡ ἴδια προσημειωμένο τόσο ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς μηχανισμούς, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν προηγούμενων ἱστορικών. Φυσικά, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἡ προσημείωση αὕτὴ δὲν εἶναι ὀριστική. Ὁ ἀναγνώστης ἔχει τὰ δικά του περιθώρια αὐτονομίας στὴν ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας καὶ στὴ σημασιοδότηση τῶν γεγονότων, ὅπως καὶ ὁ τουρίστας ἔχει τὴ δυνατότητα ἐπιλογῆς τῶν διαδρομῶν του παρὰ τίς ὑποδείξεις τῶν ὁδηγῶν¹³.

Αὕτὴ ἡ προσημείωση εἶναι ἀποτέλεσμα κοινωνικῶν διαδικασιῶν, στίς ὁποῖες φυσικά συμμετέχουν καὶ οἱ ἱστορικοί. Ὑπάρχουν δηλαδὴ κοινωνικοὶ μηχανισμοὶ προσημείωσης. Ἡ διαδικασία καὶ οἱ μηχανισμοὶ τῆς πολιτικῆς, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀσκεῖται ἡ πολιτικὴ σέ μιὰ κοινωνία, καθορίζει τί θεωρεῖται ὡς πολιτικό καὶ τί ὄχι, τί δηλαδὴ ἐμπίπτει στὴ δικαιοδοσία τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Ἀντίστοιχοι μηχανισμοὶ προσημείωσης λειτουργοῦν καὶ στὴν περίπτωση τῆς θρησκευτικῆς, τῆς οἰκονομικῆς, τῆς λογοτεχνικῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης κλπ. Ἡ προσημείωση ὁδηγεῖ στὴν κατηγοριοποίηση, στὴν ἄρθρωση, στὴν ἀφηγηματοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἁμορφου συνεχοῦς πού ἀποτελεῖ τὸ παρελθόν. Ἐπομένως τὸ παρελθόν συγκροτεῖται ἤδη σέ σῶμα γνώσης πρὶν ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ ἱστορικοῦ.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ μιὰ κοινωνικὴ λειτουργία. Ἀποτελεῖ μιὰ λειτουργία ἐπικοινωνίας τόσο διαχρονικὴ, ὅσο καὶ συγχρονικὴ. Δηλαδὴ μιὰ κοινωνία δὲν διαβάζει μόνο τὸ παρελθόν μὲ συγχρονικοὺς ὅρους, σύμφωνα μὲ τίς ἀνάγκες τῆς καὶ τίς ἀξίες τῆς, ἀλλὰ διαβάζει καὶ τὸ παρόν, τὰ νέα ἐρεθίσματα πού ἔρχονται στό παρόν, μὲ ἱστορικοὺς ὅρους.

4. Ἡ συγχρονικὴ διάσταση τῆς ἱστορίας

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἡ ἱστορία εἶναι μέρος μιᾶς εὐρύτερης ἐπικοινωνιακῆς διαδικασίας, ἐνός ἐπικοινωνιακοῦ δικτύου. Ἄν υἱοθετήσουμε τὴν ἐπικοινωνιακὴ ὀπτική τοῦ Clifford Geertz γιὰ τὴν κουλτούρα, «ἓνα εἶδος δικτύου σημασιῶν τὸ ὁποῖο ὑφαίνεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο»¹⁴, τότε τὰ ἐννοιολογικά καὶ συμβολικά πλαίσια τῆς κουλτούρας προσδιορίζουν αὐτὸ τὸ ὁποῖο συλλαμβάνεται ὡς ἱστορία. Ἡ κουλτούρα δηλαδὴ λειτουργεῖ ὡς ἓνα φίλτρο τὸ ὁποῖο ἐπιτρέπει, παραμελεῖ ἢ ἀποτρέπει ὀρισμένες πλευρὲς τοῦ παρελθόντος νά μεταφερθοῦν στό παρόν. Ἀποδίδει ἐπίσης σημασίες καὶ σχῆμα στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντι-

13. Γιὰ τίς ἐπιδράσεις τῆς ψυχολογίας τῆς ἀντίληψης στὴν ἱστορία, Beverley Southgate, *History: What and Why?*, Λονδίνο, Routledge, 1996, σ. 59-70.

14. Clifford Geertz, *The interpretation of Cultures*, Νέα Ὑόρκη, Basic Books, 1973, σ. 5.

λαμβάνομαστε τό παρελθόν καί τίς διαφορετικές του χρήσεις. Μέσα ἀπό τήν κουλτούρα, τό παρελθόν ἐνσωματώνεται στίς τωρινές δομές τῆς γνώσης μας καί στίς ἐπικρατούσες ἀντιλήψεις γιά τό χρόνο καί τή χρονικότητα. Ἡ ἀντίληψη δηλαδή τοῦ παρελθόντος ἐξαρτᾶται ἀπό τίς πολιτισμικές διαθεσιμότητες τοῦ παρόντος. Ἀπό τά ἀναρίθμητα στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος, μερικά βρῖσκουν μιά θέση στή μνήμη, ἄλλα ὄχι. Αὐτή ἡ πράξη μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ *πολιτισμική σημείωση τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος*. Αὐτό δηλαδή τό ὁποῖο ἐπιλέγεται πρὸς ἀπομνημόνευση ἀποκτᾶ ἓνα μήνυμα στό πολιτισμικό σύστημα, ὑπάρχει μέσω αὐτοῦ τοῦ μηνύματος καί λειτουργεῖ ὡς φορέας σημασίας στό παρόν. Μὲ αὐτή τήν ἔννοια, ἡ ἱστορία ὡς διάλογος ὑποστηρίζει τήν ἱστορική θεμελίωση καί τήν πολυμορφία τῆς κουλτούρας. Ἡ κουλτούρα καί ἡ ἱστορία ἀντιπαρατίθενται ὡς σημαῖνον καί σημαίνόμενο, ὡς ἀναπαριστοῦν καί ἀναπαριστῶμενο καί ἀντίστροφα. Ἡ κουλτούρα ἐπομένως εἶναι τό πλαίσιο, τό κειμενικό περιβάλλον (context) μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἀναδύεται τό μήνυμα τῆς ἱστορίας. Τό ἱστορικό νόημα εἶναι ἀπότοκο τοῦ πολιτισμικοῦ κώδικα καί ἡ ἱστορία ἀποκτᾶ μέσω αὐτοῦ μήνυμα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἱστορία εἶναι τό περιεχόμενο μέ τό ὁποῖο δομοῦνται τά νοήματα πού ἀποτελοῦν τήν κουλτούρα. Τό ἱστορικό παρελθόν χρησιμοποιεῖται ὡς τό ἀναφορικό πλαίσιο γιά τήν κουλτούρα. Ὁ σκληρός πυρήνας κάθε ἱστορίας περιλαμβάνει μιά εἰδική ἀντίληψη ἱστορικότητας καί ταυτόχρονα τό παρελθόν ἐνσωματώνεται περισσότερο ἐκδηλα σέ μερικές μορφές τῆς κουλτούρας ἀπό ὅ,τι σέ ἄλλες.

Εἶναι ἡ κουλτούρα ἓνα «αὐθαίρετο» σύστημα σημείων; Ἡ θέση αὐτῆ τοῦ Saussure δέν ἀντιφάσκει μέ τήν ἔννοια τῆς ἱστορικότητας καί δέν θά πρέπει νά διαβάζεται σέ ἀντίθεση μ' αὐτήν. Ἡ «αὐθαίρεσία» τῆς κουλτούρας ὀφείλεται στήν μή ἀντικειμενική ἀποτύπωση τοῦ φυσικοῦ κόσμου καί στή διάζευξή του ἀπό αὐτόν. Ὁ κόσμος τῶν σημείων δηλαδή θεωρεῖται αὐθαίρετος ἐπειδὴ δέν ἀντιστοιχεῖ καί δέν ἀναπαράγει τόν φυσικό κόσμο¹⁵. Ὅμως ἡ ἔννοια τῆς κουλτούρας ὡς «δίκτυ σημασιῶν» δομεῖται καί ἐμπεδώνεται μέσω τοῦ χρόνου, καί μέ αὐτὴ τήν ἔννοια παράγεται καί προσδιορίζεται ἱστορικά. Οἱ ἄνθρωποι ἀντιλαμβάνονται τήν ἐμπειρική πραγματικότητα μέσα ἀπό τίς κατηγορίες καί τίς σημασίες πού τούς παρέχει ἡ κουλτούρα τους, καί μέσα ἀπό αὐτές τήν οἰκιοποιοῦνται. Ἡ διαδικασία ὅμως τῆς οἰκιοποίησης σημαίνει μιά δοκιμασία τῶν πολιτισμικῶν κατηγοριῶν καί σημασιῶν στήν πράξη. Αὐτὴ ἡ δοκιμασία μπορεῖ νά ἐνισχύει ὀρισμένα στοιχεῖα τῆς κουλτούρας γιατί ὠθοῦνται οἱ ἄνθρωποι νά δράσουν μέ τέτοιο τρόπο ὥστε τό ἀποτέλεσμα τῆς δράσης τους νά ἐπαναβεβαιώσει τίς προϋποθέσεις τῆς. Ὅλα τά μεγάλα ρεύματα, ἀπό τόν Χριστιανισμό ἕως τήν ἐθνική κουλτούρα καί τό σοσιαλισμό, διαθέτουν, ἄλλο λιγότερο ἄλλο περισσότερο, παρόμοιους μηχανισμούς καί σ' αὐτό ὀφείλεται ἡ διάρκειά τους. Στόν ἄλλο πόλο

15. M. Sahlins, *ὁ.π.*, σ. vii-xix.

τώρα, όπου ἡ ἐμπειρία διαψεύδει καὶ ἀνατρέπει ἀμετάκλητα τίς προϋποθέσεις τῆς δράσης, θρίσκειται ἐκεῖνος ὁ φτωχὸς φύλαρχος ἀπὸ τὰ νησιά Φίτζι, πού τό 1866 ἀπάντησε στὸν ἱεραπόστολο, φορέα μιᾶς παντοδύναμης κουλτούρας: «Ἀληθινὸ εἶναι ὁ,τιδήποτε προέρχεται ἀπὸ τὴ χώρα τῶν λευκῶν· τὰ μουσκέτα καὶ τὸ μπαρούτι εἶναι ἀληθινά, καὶ ἡ θρησκεία σας θὰ 'ναι ἀληθινή»¹⁶. Ἐδῶ ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις τῆς πολιτισμικῆς διάρρηξης, καὶ ἐπομένως τῆς διάρρηξης τῆς ἱστορικότητας. Εἶναι οἱ περιπτώσεις τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, ὅπου τὸ δυτικοευρωπαϊκὸ παρελθὸν γίνεται παρελθὸν ὅλου τοῦ κόσμου.

Ἐπομένως ὁλόκληρο τὸ σύστημα τῆς κουλτούρας πρέπει νὰ ἰδωθεῖ ὡς ἓνα συμβολικὸ σύστημα ἱστορικὰ προσδιορισμένο, καρπὸς ἐξελίξεων ἀλλὰ καὶ τομῶν. Ἡ ἀντίληψη τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ μεταβιβάσιμη ἱστορικὴ ἐμπειρία δημιουργοῦν τὸ σημειωτικὸ πλαίσιο μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐμεῖς σημειώνουμε τὴν παρούσα πραγματικότητα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀμφίδρομη διαδικασία μεταξύ τῆς κουλτούρας, ἡ ὁποία σημειώνει ὅ,τι ἐμεῖς ἀντιλαμβανόμαστε ὡς ἱστορία, καὶ τῆς ἱστορίας, στήν πραγματικὴ ἢ τὴν φαντασιακὴ τῆς διάσταση, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τίς κατηγορίες καὶ τίς σημασίες τίς ὁποῖες ἐμεῖς ἀντιλαμβανόμαστε ὡς κουλτούρα. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια κάθε κουλτούρα συνεπάγεται καὶ διαφορετικὴ ἱστορικότητα, διαφορετικὴ ἀντίληψη ὅχι μόνο τοῦ σχήματος τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς θέσης πού ἡ ἱστορία κατέχει στήν τρέχουσα ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας. Στὴν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας, ἡ προβολὴ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐλληνικῆς πολιτισμικῆς ιδιαιτερότητας, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ἐλληνικὴ ἱστορία καὶ ἀντίληψη περὶ ἱστορίας, εἶναι βασίμη στὸ βαθμὸ μόνο πού καταλαβαίνουμε αὐτὴ τὴν κουλτούρα ὡς καρπὸ τῆς ἱστορίας, ὡς καρπὸ τῶν ἀλλαγῶν. Γιατί οἱ τροποποιήσεις τῶν σημασιῶν τοῦ παρελθόντος ἀλλάζουν τίς πολιτισμικὲς πρακτικὲς.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα αὐτές τίς ἀλλαγές. Ἡ κουλτούρα συνιστᾷ μιὰ γλώσσα μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία τὰ μέλη μιᾶς κοινότητας μποροῦν νὰ ἐπικοινωνοῦν καὶ νὰ καταλαβαίνουν τί λένε καὶ τί πράττουν. Ἐπομένως ἡ κουλτούρα ὡς γλώσσα καθιερώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη, τὴν ἐμπειρία, τὴν ἐπιβολή. Αὐτὴ ἡ χρονικότητα λειτουργεῖ ὡς μηχανισμὸς μάθησης. Ἡ κουλτούρα ἀποκτᾷ περιεχόμενο καὶ σημασία γιὰ τοὺς συγχρόνους τῆς μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐμπειρία, εἴτε αὐτὴν πού ζοῦμε οἱ ἴδιοι, εἴτε αὐτὴν πού μαθαίνουμε. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ κουλτούρα σχηματίζουν ἓνα δίκτυ ἀπὸ δομικὲς σχέσεις, ἓνα κύκλωμα ἀμοιβαίας *σημείωσης*. Καθὼς ὅμως οἱ ἄνθρωποι δοκιμάζουν τίς πολιτισμικὲς σημασίες καὶ πρακτικὲς, διαπιστώνουν τὴν ἀσυμμετρία τους μέ τὸν κόσμον. Ἡ ἀσυμμετρία προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀπρόβλεπτο πού ἐμπεριέχεται σέ κάθε ἱστορικὴ πράξη. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ ἀσυμμετρία μπορεῖ νὰ χωρέσει καὶ νὰ ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ τίς πολιτισμικὲς προδιαγραφές. Ὡστόσο τοὺς ἀποδίδει διαφορετικὴ ἀξία, ἀναδιατάσσει τὴ θέση τους

16. στὸ ἴδιο, σ. 38.

μέσα στο πολιτισμικό σύστημα και τελικά αλλάζει την κουλτούρα συνολικά. Αυτή την αλλαγή περιέγραφε εύγλωττα ο Δημαρᾶς όταν μιλούσε για *γλίστρημα τῶν σημασιῶν*. "Ὡπως ἔλεγε ὁ Marc Bloch, οἱ παλιές λέξεις συνεχίζουν νά βρίσκονται στά χεῖλη τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά ἀποκτοῦν σημασία πού ἀπομακρύνεται ὁλοένα καί περισσότερο ἀπό τήν ἀρχική. Αὐτές οἱ ἀλλαγές ἀποτελοῦν τήν πολιτισμική ἀναπαραγωγή, ἀναπαράγουν δηλαδή μιά δομή σημασιῶν μέ τήν ὁποία οἱ ἄνθρωποι ἀντιλαμβάνονται τόν κόσμον καί ἡ ὁποία ἀλλάζει ἀπό τή δοκιμασία τους στόν κόσμον. Ἀλλάζουν ἐπομένως οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι, ὡς συλλογικοί φορεῖς κουλτούρας, ἀλλά καί ἡ ἴδια ἡ κουλτούρα, γιατί ἡ κουλτούρα δέν ὑπάρχει ὡς ἀνεξάρτητη οὐσία ἀλλά ἐνσωματώνεται στίς συλλογικές ταυτότητες, στίς συνειδήσεις καί στίς συμπεριφορές. Μέ αὐτή τήν ἔννοια οἱ ἄνθρωποι γίνονται δημιουργοί τῶν ἐννοιῶν πού χρησιμοποιοῦν. Συγγραφεῖς τῆς ἱστορίας τους. Ἡ κουλτούρα δέν κληροδοτεῖται μόνο, ἀλλά «ποεῖται». Μποροῦμε νά μιλήσουμε γιά «ποιητική τῆς κουλτούρας»¹⁷ καί κατ' ἐπέκταση γιά «ποιητική τῆς ἱστορίας».

Ἄν οἱ συλλογικές ταυτότητες δέν ἀποτελοῦνται ἀπό ἀναλλοίωτες οὐσίες ἀλλά ἀπό κώδικες ἀντίληψης πού σχηματίζονται, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, μέσα ἀπό τή συνέργεια κουλτούρας καί ἱστορίας, τότε ἡ ἀλλαγή τους θά μπορούσε νά περιγραφεῖ μέ μιά μεταφορά ἀπό τό θέατρο: *ἐναλλασσόμενο ρεπερτόριο*. Καί ὅπως στό θέατρο αὐτή ἡ ἐναλλαγή δέν σημαίνει ἐπανάληψη ἐσσεΐ, ἔτσι καί στήν περίπτωση αὐτή, μέσα ἀπό τήν ἐναλλαγή τό ρεπερτόριο μεταβάλλεται. Ὅρισμένες ἀπαντήσεις χάνονται καί ἄλλες, καινούργιες, εἰσέρχονται συνεχῶς στό ρεπερτόριο. Ἐδῶ ὅμως ἀνακύπτει ἕνα ἐρώτημα: σ' αὐτή τήν ἀλλαγή, ὑπάρχει κάποια σταθερή δομή, ἥ ὅλα μεταβάλλονται, καθορίζεται δηλαδή ἡ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ἀπό κάποιες δομές πού προσδιορίζουν τίς ἀλλαγές, ἥ ὅλα ἀλλάζουν χωρίς κανένα εἰρμό; Ὑπάρχει δηλαδή μιά γραμματική ἡ ὁποία προσδιορίζει τή δομή τῶν ἀλλαγῶν, καί ἡ ὁποία, ὅπως στή γλώσσα, μεταβάλλεται ἀλλά μέ ρυθμούς βραδύτερους ἀπό ὅ,τι τό λεκτικό; Ἄς ἀφήσουμε, πρὸς τό παρόν ἀνοιχτό αὐτό τό ἐρώτημα· θά τό ἀντιμετωπίσουμε ἄλλωστε στή συνέχεια εἴτε μέ τή γενική του, εἴτε μέ τήν εἰδική του μορφή.

Ἄς ἐπιστρέψουμε τώρα στήν ἱστορική *σημείωση*. Ὅπως εἶπαμε καί προηγουμένως, ἡ ἱστορική σημείωση πραγματοποιεῖται καί στερεώνεται μέσα ἀπό μιά πληθώρα μηχανισμῶν καί διαδικασιῶν. Ὁ χώρος καί ὁ χρόνος εἶναι τά κύρια ἀντικείμενα τῆς ἱστορικής σημείωσης. Ὁ χώρος ἀποκτᾷ χαρακτηριστικά τά ὁποῖα προκύπτουν ἀπό τό χρόνο (γίνεται δηλαδή ἕνα *θέατρο μνήμης* – ὅρος τοῦ R.

17. Ὁ ὅρος ἀνήκει στόν Stephen Greenblatt, «Towards a Poetics of Culture», στό βιβλίο του *Learning to Course*, Λονδίνο, Routledge, 1990, σ. 146-160. Προέρχεται ἀπό τό ποιῶ-ποιητής, καί μέ τόν ἴδιο τρόπο χρησιμοποιεῖ καί ὁ E. P. Thompson τόν ὅρο στό *The making of the English Working Class*, Penguin, 1981, ὅπου maker στά παλαιά ἀγγλικά σήμαινε ποιητής· ἐπίσης, M. Sahllins, ὁ.π., σ. 149-152.

Samuel¹⁸). Τά ἐθνικά σύνορα καί τό γεωγραφικό σχῆμα τῆς χώρας, οἱ ἰδιαιτερότητες τοῦ ἐθνικοῦ τοπίου, ἡ ὀνομασία καί ἡ ἐπανονομασία τῶν πόλεων καί τῶν περιοχῶν (ἰδιαίτερα στήν Ἀνατολική καί Νοτιοανατολική Εὐρώπη, ὅπου διαφορετικοί λαοί διεκδικοῦν τά ἴδια ἐδάφη), ἡ ὀνοματοδοσία τῶν πόλεων, τά μνημεῖα, τό στυλ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ πολεοδομία, ἡ ἀναστήλωση καί ἡ ἀναπαλαίωση τῶν παλαιῶν κτηρίων καί ἡ διακόσμηση τῶν πόλεων, ἡ ἐπένδυση τῶν τόπων μέ μύθους καί ἱστορικές σημασίες κ.ἄ., ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν μηχανισμούς ἱστορικῆς σημείωσης τοῦ περιβάλλοντος. Ἀλλά καί ὁ χρόνος εἶναι ἐπίσης ἀντικείμενο ἱστορικῆς σημείωσης. Τοπογραφεῖται διά μέσου τῆς ἱστορίας (γίνεται *χρονοτόπος* – ὅρος τοῦ Bachtin¹⁹). Ἡ χριστιανική, ἡ ἐβραϊκή καί ἡ μουσουλμανική χρονολογία καί ἡμερολόγιο δείχνουν τήν ἐπιθυμία τῆς ἱστορικῆς σημείωσης τοῦ χρόνου στούς μακρούς αἰῶνες κυριαρχίας τῆς θρησκευτικῆς κουλτούρας. Τήν ἴδια ἐπιθυμία ἔδειξαν καί οἱ πολιτικές κουλτοῦρες. Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση ἀλλά καί ὁ Ἰταλικός φασισμός δοκίμασαν νά ἀλλάξουν τή χρονολογία γιά νά σημειώσουν κατάλληλα τό χρόνο. Ἀπέτυχαν ὅμως γιατί τούς ἔλειπε ἡ παγκοσμιότητα πού εἶχαν μέ τό μέρος τους οἱ θρησκείες. Ὡστόσο οἱ ἐθνικές ἐορτές καί οἱ πολιτικές τελετουργίες περιοδικεύουν τόν χρόνο τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καί ἐπιβάλλουν τόν τρόπο σκέψης πού αὐτή ὑπαγορεύει σχετικά μέ τό παρελθόν.

Πέραν τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, ἡ ἱστορική σημείωση ἀποκτᾷ πολλές μορφές. Ἡ ὀνοματοδοσία τῶν ἀνθρώπων εἶναι μία ἀπό αὐτές. Ἡ ὀνοματοδοσία τῶν παιδιῶν σχετίζεται ἀφενός μέ τή θρησκευτική καί τήν ἐθνική παράδοση, ἐκδελώνει ὅμως καί τήν οἰκογενειακή παράδοση καί τή συγγένεια. Τά ἐπώνυμα ἐπίσης, ἰδιαίτερα στίς καταλήξεις, σχετίζονται μέ τήν ἐθνοτική καταγωγή καί παίζουν ἀνάμεσα στίς διαφορετικές ἐντάξεις τῶν προσώπων (λ.χ. ἐξελληνισμός τῶν ὀνομάτων τῶν προσφύγων ἀπό τήν Μικρά Ἀσία ἢ τῶν σλαβόφωνων πληθυσμῶν). Ἐπομένως οἱ πολιτισμικές μετακινήσεις (*cultural shiftings*) ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τίς ἀλλαγές τῶν ὀνομάτων. Αὐτή ἡ διαδικασία τῆς ἱστορικῆς σημείωσης περιλαμβάνει μιά ποικιλία μηχανισμῶν. Ὑπολειμματικές καί ἐγκατεσπαρμένες πολιτισμικές μορφές τείνουν νά ἱστορικοποιηθοῦν καί νά ἐπανερμηνευτοῦν ὡς ἱστορικές ἐκδηλώσεις. Μέ αὐτή τήν ἐννοια οἱ παραδόσεις «ἐπινοοῦνται»²⁰. Ἔτσι, ἡ διαδικασία τῆς συγκρότησης τῆς ἐθνικῆς κουλτούρας εἶναι αὐστηρά ἱστορική.

5. Οἱ διαδοχικές ἀναγνώσεις

Ἀλλά ἀπό ποιούς, πότε καί πῶς σημειώνεται τό παρελθόν; Ὁ Boris Uspen-

18. Raphael Samuel, *Theatres of Memory*, Λονδίνο, Verso, 1994.

19. M. M. Bachtin, *The Dialogic Imagination*, Austin, University of Texas Press, 1981, σ. 84.

20. E. Hobsbawm - T. Ranger, *The Invention of Tradition*, Καίμπριτζ, CUP, 1983.

skij²¹, Ρώσος θεωρητικός τής σημειωτικής, ξεκινά από μιά άπλή ιδέα. Οί αντιδράσεις καί ή συμπεριφορά ενός συλλογικού σώματος είναι ανάλογη μέ τά έρεθίσματα τά όποία δέχεται. Στή συνέχεια μεταγράφει αύτή τή φράση. Τά έρεθίσματα είναι μηνύματα πού διαβάζονται από τό συλλογικό σώμα. Έπομένως ή συμπεριφορά του έξαρτάται όχι τόσο από τά μηνύματα αύτά καθεαυτά, αλλά από τό σύστημα μέσω του όποιου τά διαβάζει καί από τόν τρόπο πού τά συσχετίζει μέ τίς πεποιθήσεις του. Στίς πεποιθήσεις αυτές βρίσκεται ό κώδικας ανάγνωσης πού διαθέτει μιά συγκεκριμένη κοινωνία. Ό ιστορικός πρέπει νά αποδομήσει αύτόν τόν κώδικα. Νά βρεϊ δηλαδή πώς από τή συγκεκριμένη κοινωνία έξηγούνται τά γεγονότα, ποιό νόημα τούς αποδίδεται. Οί αντιδράσεις μιάς συλλογικότητας στά γεγονότα, στά μηνύματα πού δέχεται, συγκροτούν «φράσεις» πού γενικεύονται σέ μιά «γλώσσα» (μέ τή μεταφορική καί σημειωτική έννοια του όρου). Ή «γλώσσα» αύτή ένοποιεί τή συλλογικότητα καί τή συγκροτεί σέ ύποκειμενικότητα. Μέ τήν παρέλευση του χρόνου ή «γλώσσα» τής κοινωνίας αλλάζει, αλλά σέ κάθε συγχρονικό πεδίο μπορεί νά περιγραφεί ως σύστημα, ως μηχανισμός. Έτσι τά ίδια τά γεγονότα έρμηνεύονται διαφορετικά σέ διαφορετικές «γλώσσες». Ή διαφορετική έρμηνεία συνίσταται στόν κατακερματισμό του κειμένου καί στήν έπιλεκτικότητα, στόν διαφορετικό προσδιορισμό αιτιών καί αποτελεσμάτων. Τό *ιστορεϊν* μοιάζει τής Πηνελόπης· πλέκει καί ξεπλέκει συνεχώς τό κείμενο του παρελθόντος. Έτσι, ένα γεγονός πού έχει σημασία γιά μιά έποχή, μπορεί νά μήν έχει καμιά θέση, καί έπομένως καμιά σημασία στό αντίληπτικό σύστημα μιάς άλλης έποχής. Από τήν άλλη μεριά, τό σύστημα των αναπαραστάσεων, από τούς κοινωνικούς αποδέκτες έπιστρέφει καί προσδιορίζει τόν μηχανισμό ανάπτυξης των συμβάντων καί τήν ιστορική διαδικασία. Ή διαδικασία αύτή πού περιγράφηκε έως τώρα, αποτελεί τό έπικοινωνιακό μοντέλο τής ιστορικής διαδικασίας καί βρίσκεται σέ αναλογία μέ τή γλωσσική δραστηριότητα.

Σέ τί μās χρησιμεύει αύτή ή ανάλυση. Στό νά τοποθετήσουμε τόν ιστορικό καί τή διαδικασία έξιστόρησης μέσα στήν κοινωνική αύτή διαδικασία. Γιατί ό ιστορικός δέν έρχεται άντιμέτωπος μέ ένα σωρό γεγονότων άτάκτως ως οι κέραμοι έρριμένων. Έρχεται σέ έπαφή μέ τό παρελθόν μέσα από τίς διαδοχικές προσεγγίσεις του έκάστοτε παρόντος πρós τό παρελθόν του, όπως αυτές είναι ένσωματωμένες στή μνημονική καί τήν ιστορική παράδοση. Χωρίς αύτή τή διαμεσολάθηση, καμιά ιστορική σύνθεση δέν θά ήταν δυνατή. Μελετώντας τίς πηγές μας δέν ανακαλύπτουμε γυμνές πληροφορίες. Οί πληροφορίες είναι ένταγμένες σέ έρμηνευτικά πλαίσια από τή στιγμή τής αποδέσμευσής τους²². Τά γεγονότα δέν είναι «έκεϊ» καί άπλως συμβαίνουν. Έχουν νόημα καί συμβαίνουν

21. Boris Uspenskij, *Storia e semiotica*, Μιλάνο, Bompiani, 1988, σ. 9-36.

22. Σπύρος Άσδραχάς, *Ιστορικά άπεικάσματα*, Άθήνα, Θεμέλιο, 1995, σ. 49-55, 105-111.

ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχουν νόημα. Δηλαδή ἓνα γεγονός εἶναι μιά σχέση ἀνάμεσα σέ κάτι πού συμβαίνει καί σέ ἓνα δεδομένο συμβολικό σύστημα πού τό ἀναγνώνει καί τό μεταδίδει ὡς γεγονός. Ἀπό τίς πηγές (πού ἀποκρυσταλλώνονται ἐντός ὀρισμένου συμβολικοῦ συστήματος) ὡς τό σύγχρονο ἱστοροῦν ὑποκείμενο ὑπάρχει ἓνα συνεχές ἀναγνώσεων καί ἐρμηνειῶν τοῦ παρελθόντος. Ἐνα συνεχές ἀσφαλῶς μέ κόμβους, κενά καί ἀντιφάσεις. Ὅπου κάποιες ἀναγνώσεις ὑπερτεροῦν ἢ καί περιθωριοποιοῦν ἄλλες. Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως πρόκειται γιά συνεχές. Ἐπομένως ἡ ἀφηγηματοποίηση τῆς ἱστορίας ἀποτελεῖται ἀπό ἅπειρες ἀναγνωστικές πράξεις καί ὄχι ἀπό μιά μὲν μοναδική πού ἀντιπαραθέτει τόν ἱστορικό πρὸς τό ἀντικείμενό του στό παρελθόν. Αὐτές ἀκριβῶς οἱ πολλαπλές ἀναγνωστικές πράξεις συγκροτοῦν μιά κοινωνική διαδικασία, ἡ ὁποία μέ τή σειρά τῆς ἐλαχιστοποιεῖ τὴν καταστατική αὐθαιρεσία τῆς ἱστορίκευσης τοῦ παρελθόντος πού περιγράφει ἡ μεταμοντέρνα θεωρία. Ἐλαχιστοποιεῖ θέβαια δέν σημαίνει ὅτι ἀναιρεῖ.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στό ἐπίμαχο σημεῖο. Ἀντιμετωπίζοντας τό πρόβλημα ἂν ἡ ἱστοριογραφία προηγεῖται τῆς ἱστορίας, θά πρέπει νά καταλήξουμε ὄχι σέ ἓναν ἀπόλυτο διχασμό ἀνάμεσα στίς δύο, ἀλλά στή σχετικότητα τῆς διαφοροποίησης. Καί οἱ δύο ἀποτελοῦν πόλους μιᾶς διαρκοῦς ἐπικοινωνίας. Ἡ ἱστορία, δηλαδή, ἀποτελεῖ μιά ἐπικοινωνιακή διαδικασία, πού περιλαμβάνει τό ἱστοροῦν ὑποκείμενο, τὴ διαδικασία ἐξιστόρησης καί τό ἱστορούμενο ἀντικείμενο. Καί ὡς ἐπικοινωνιακή διαδικασία δέν εἶναι ξεχωριστή ἀπὸ τὴν κοινωνία. Ἀποτελεῖ μέρος τῆς, μιά κοινωνική λειτουργία.

Ἡ κατανόηση τῆς ἱστορίας ὡς κοινωνικῆς λειτουργίας σημαίνει ὅτι δέν ἀντιμετωπίζουμε τό παρελθόν ὡς ἀντικειμενοποιημένη ὁλότητα, ἀλλά ὡς ἐπικοινωνιακή διαδικασία. Ὅχι ὡς ἀποκρυσταλλωμένη ὄντοτητα, ἀλλά ὡς γλώσσα ἐπικοινωνίας. Αὐτό μέ τή σειρά του σημαίνει ὅτι ἀνάμεσα στό ἱστοροῦν ὑποκείμενο καί στό πρὸς ἐξιστόρηση ἀντικείμενο δέν ὑψώνεται ἓνα ἀδιαπέραστο στή γνώση φράγμα. Ἡ προσέγγιση αὐτὴ προτείνει μιά ἐπαναδιαπραγμάτευση τοῦ ἐνδιάμεσου πεδίου ἀνάμεσα στὸν ἀντικειμενισμό καί στό σχετικισμό. Ὁ διάλογος δηλαδή ἀνάμεσα στό ἱστοροῦν παρὸν καί στό ἐξιστορούμενο παρελθόν ἀποτελεῖ μιά μορφή εὐρύτερης πολιτισμικῆς ἐπικοινωνίας. Διαδικασία καί μήνυμα ὑπόκεινται καί διαμορφώνονται ἱστορικά, καί ταυτόχρονα αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας ἐμπεριέχει τό χαρακτῆρα μιᾶς συνεχοῦς ἀμφίδρομης κίνησης, ἡ ὁποία ἀποτυπώνεται τόσο στίς κοινωνικὲς δομές ὅσο καί στίς νοοτροπίες καί στὴν κουλτοῦρα.

6. Ἡ ἀμοιβαία σημασιολόγηση παρόντος-παρελθόντος

Ἡ ἱστορία ἐπομένως δέν μπορεῖ νά περιοριστεῖ σέ μιά σκόπιμη διανοητικὴ δραστηριότητα, στὴν ἱστορία τῶν ἱστορικῶν. Ἀποτελεῖ μιά θεμελιακὴ λειτουργία τῆς κοινωνίας, τὴ μνήμη τῆς μέ τὴν εὐρύτερη σημασία τοῦ ὅρου. Ἡ ἱστορία τροφοδοτεῖ τίς συλλογικὲς ἀναπαραστάσεις καί τό κοινωνικὸ φαντασιῶδες, ἀποδί-

δει ταυτότητες στίς κοινωνικές ομάδες καί δημιουργεί έναν κώδικα μέσω του οποίου ή κοινωνία αντιλαμβάνεται καί αντιδρά στά νέα έρεθίσματα. Μορφές αúτης τής γνώσης του παρελθόντος ένσωματώνονται σέ θεσμούς όπως τό κράτος, ή έκπαίδευση, ή εκκλησία, ή δικαιοσύνη κλπ. καί σέ δραστηριότητες όπως ή λογοτεχνία, τό θέατρο, ό κινηματογράφος, ή αρχιτεκτονική καί ή πολεοδομία, στίς συνήθειες καί τίς τελετουργίες, στή μαζική πληροφόρηση καί διασκέδαση, στήν προσωπική, οικογενειακή καί κοινοτική ζωή²³. Αúτη ή διάχυση τών σχέσεων, τίς όποιες δομεί τό παρόν μέ τό παρελθόν σέ ποικίλες κοινωνικές καί πολιτισμικές πρακτικές, δέν είναι μονόπλευρη. Μέ τίς ίδιες παρακτικές τό παρόν στέλνει μηνύματα πρός τό παρελθόν, μέ τή μορφή έρωτημάτων, έξερευνησεων, ανακλήσεων, καί τά έπανασυλλαμβάνει ως άπαντήσεις έμβαπτισμένες στό παρελθόν. Ή ένθύμηση καί ή έξιστόρηση του παρελθόντος σημαίνει νά θέτει κανείς σέ τάξη καί νά συνδέει ό,τι θεωρείται ότι άνήκει στό παρελθόν, δίνοντάς του λογικές καί σημαντικές συνδέσεις. Τό παρελθόν, γιά νά γίνει αντικείμενο μνήμης καί ιστορίας χρειάζεται νά έννοιοποιηθεί, νά κειμενοποιηθεί καί νά άποκτήσει διάρθρωση. Μέ τόν τρόπο αúτό, τό παρελθόν συνεχώς αλλάζει. Άλλάζει στό έκάστοτε παρόν καί συνυφαίνεται μέ τό μέλλον, γιατί κάθε πράξη του παρόντος έχει προθετικότητα ή όποία βασίζεται στήν παροντική αντίληψη του μέλλοντος²⁴.

Ή άνταλλαγή πληροφοριών άνάμεσα στό παρόν καί τό παρελθόν μπορεί νά περιγραφεί ως μία άμφίδρομη έπικοινωνία. Πρώτο άνάμεσα στό παρόν-παρελθόν-παρόν, κατά τήν όποία ό πομπός καί ό άποδέκτης είναι τό παρόν. Δεύτερο, άνάμεσα στό παρελθόν-παρόν-παρελθόν, κατά τήν όποία τό παρελθόν σχηματίζει τό παρόν καί σχηματίζεται άπό τό παρόν ως τό φανταστικό του παρελθόν. Στήν πραγματικότητα, καί οί δυο αúτές μορφές έπικοινωνίας συνεχόνται. Οί ιστορικές έρωτήσεις άποκτούν σημασία άπό τά συγχρονικά ένδιαφέροντα γιά τό παρελθόν, ένώ οί άπαντήσεις έρμηνεύονται μέσα στό πλαίσιο τών σημασιών οί όποιες κυριαρχούν στό παρόν. Ούτε τό παρόν, ούτε τό παρελθόν είναι παθητικοί παράγοντες άδιάφοροι άπό αúτη τήν άνταλλαγή πληροφοριών. Άκόμα καί άν ό,τι συνέβη στό παρελθόν δέν μπορεί νά αλλάξει άπό τό ό,τι σκεφτόμαστε γιά τό παρελθόν, έντούτοις, ή εικόνα του παρελθόντος μεταβάλλεται συνεχώς άπό τόν τρόπο μέ τόν όποιο μεταχειριζόμαστε τό παρελθόν, άπό τή θέση του καί τό ρόλο του στή συνείδησή μας. Ό κώδικας ό όποιος κάνει προσβάσιμη τή γνώση του παρελθόντος συνίσταται άπό ένα σύστημα σημείων καί δομών άναπαράστασης. Αúτη ή γλώσσα τής άναπαράστασης περιλαμβάνει έννοιες, όνόματα, λεκτικούς τρόπους (tropes of discourse) κτλ. Μπορούμε νά διακρίνουμε εύκολα αúτη τή γλώσσα άν συγκρίνουμε ιστορικά έργα διαφορετικών περιόδων πάνω στό ίδιο

23. Ή πολλαπλότητα τών μορφών άντικειμενοποίησης τής ιστορίας είναι τό αντικείμενο του βιβλίου του Samuel, *Theatres of Memory*, ό.π.

24. Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, Chicago U.P., 1983, τ. 1, σ. 91-226.

ἀντικείμενο. Ὡστόσο τό παρελθόν (τά διαδοχικά παρελθόντα) ὑπόκεινται σέ μιά ἀνάκριση, προκειμένου νά μποροῦν νά ἀπαντήσουν σέ ἐρωτήματα τά ὁποῖα προκύπτουν ἀπό τό παρόν. Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ παρελθόντος μέ τή σειρά τους, χρειάζεται νά ἀποκωδικοποιηθοῦν καί νά μεταφραστοῦν στόν κώδικα τοῦ ἀποδέκτη μέ σκοπό νά μεταδοθοῦν. Ἡ προσβασιμότητα στό παρελθόν ἐξαρτᾶται ἀπό τόν τρόπο ὀργάνωσης τῆς γνώσης, ἀπό τά μοντέλα ἀπομνημόνευσης καί γνώσης, καί προπαντός ἀπό τήν ἱκανότητα ἐννοιολογικῆς ἀφαίρεσης. Μόνο ὅταν εἶναι δυνατή ἡ διάζευξη τοῦ συμαίνοντος ἀπό τό σημαινόμενο, τοῦ συμβόλου ἀπό τό ἀναφερόμενο, μποροῦν νά ὁμαδοποιηθοῦν τά γεγονότα καί νά ἀποκτήσουν τό status τοῦ φαινομένου. Παράδειγμα: πῶς μπορεῖ κανεῖς νά ἀναφερθεῖ στήν χριστιανική θεία κοινωνία καί στήν ἀνθρωποφαγία τῶν Ἀζτέκων ὡς συγκλίνουσες μορφές τῆς ἐπικοινωνίας μέ τό θεῖο, χωρίς αὐτή τή διαδικασία τῆς ἀφαίρεσης²⁵;

Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ παρελθόντος προϋποθέτει τή διάκριση τοῦ σημείου ἀπό τό νόημά του, τή διάκριση τῶν σχέσεων χώρου καί χρόνου ἀπό τή ροή τῶν γεγονότων. Ὡστόσο, προκειμένου νά γίνει δυνατή ἡ ἐπικοινωνία καί ἡ μετάφραση τῶν μηνυμάτων, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ σύντηξη τοῦ γνωστικοῦ ὀρίζοντα τοῦ παρελθόντος, μέ τόν γνωστικό ὀρίζοντα τοῦ παρόντος²⁶. Αὐτή ἡ σύντηξη τῶν ὀριζόντων εἶναι ἡ προϋπόθεση γιά τή συγκρότηση ἑνός συστήματος ἀναπαραστάσεων καί μιᾶς ἀναφορικῆς γλώσσας. Μέσω αὐτῆς τῆς γλώσσας, στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος μεταμορφώνονται σέ ὁρατά σημεία ἑνός ὁλόκληρου ἀόρατου κόσμου καί μετατρέπονται σέ «ἐνδείξεις»²⁷. Αὐτό τό σύστημα δέν εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό ὅ,τι ἀναπαριστᾷ καί βρίσκεται τήν ἴδια στιγμή σέ στενή σχέση μέ αὐτό. Ἡ ἀνα-παράσταση δηλαδή ἐπικοινωνεῖ μέ τήν παράσταση ἐξαιτίας τῶν ἐρμηνειῶν οἱ ὁποῖες ἐμπεριέχονται στό μεταδιδόμενο μήνυμα. Γιατί τά ὁρατά σημάδια τοῦ παρελθόντος ὀργανώνονται σέ κείμενα, ἀρχεῖα, βιβλιοθήκες, μουσεῖα, κτλ., τά ὁποῖα –ὅλα– ἀποτελοῦν ὀχήματα νοημάτων τά ὁποῖα ταξιδεύουν στό παρόν. Στήν κατάληξη αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνιακῆς διαδικασίας, ἡ ἀνάγνωση αὐτῶν τῶν μηνυμάτων εἶναι μιά δυναμική καί δι-υποκειμενική εἰσαγωγή τῆς τρέχουσας ἐμπειρίας καί ὀπτικῆς²⁸. Ἐπίσης, ἡ κυκλοφορία μηνυμάτων δέν περιορίζεται μόνο στόν ἄξονα τοῦ χρόνου. Παίρνει ἐπίσης τή μορφή τῆς διάδοσης μηνυμάτων πού σχετίζονται μέ τό χρόνο, ἀνάμεσα στούς συγχρόνους. Ἡ ἱστορία δηλαδή μπορεῖ νά ἰδῶ-θεῖ ὡς μιά ταυτόχρονη διαχρονική καί συγχρονική ἐπικοινωνιακή διαδικασία²⁹.

25. Eric Wolf, «Perilous Ideas, Race, Culture, People», π. *Current Anthropology*, τ. 35/1, 1994, σ. 1-12.

26. Hans Georg Gadamer, *Truth and Method*, Νέα Ὑόρκη 1975.

27. Nancy Partner, «Daughters of Earth? Sons of Heaven: Signs and Things in History», π. *Semiotica*, τ. 59/4, 1986, σ. 245-260.

28. Wolfgang Iser, *The Act of Reading*, Λονδίνο, Routledge, 1978.

29. Peter Haidu, «Semiotics and History», π. *Semiotica*, τ. 40/3-4, 1982, σ. 187-228.

Κοινή καί στίς δύο διαστάσεις είναι ή παραγωγή, ό έγκειμενισμός καί ή ύποδοχή της ιστορικής πληροφορίας. Σέ αυτή τήν διαδικασία, διαδοχικοί πομποί καί αποδέκτες της ιστορικής πληροφορίας μετασχηματίζονται σέ συγγραφείς καί αναγνώστες σέ έναλλασσόμενες θέσεις. Οί αναγνώστες τών ιστορικών κειμένων γίνονται συγγραφείς της δικής τους έκδοχης ιστορίας, οί ιστορικοί συγγραφείς είναι αναγνώστες τών ιστορικών πηγών, τίς όποίες οί άρχεϊακοί άξιοποιούν, συλλέγουν καί όργανώνουν σύμφωνα μέ τή δική τους, συλλογική άνάγνωση της ιστορίας.

7. Ό όρίζοντας προσδοκιών από τό ιστορικό κείμενο

Αυτή ή άντιμετάθεση τών θέσεων έχει ως συνέπεια ότι ή σημειοδότηση της ιστορικής πληροφορίας άκολουθεϊ επίσης τήν άντίθετη κατεύθυνση. Από τούς αναγνώστες, διά μέσου τών ιστορικών κειμένων καί τών πηγών, σ' αυτό πού κατανοείται ως ιστορική πραγματικότητα. Αυτή ή πορεία μπορεί νά καταγραφεί ως διαδοχή όριζόντων προσδοκιών. Ό όρος έχει χρησιμοποιηθεί στή θεωρία της λογοτεχνίας από τόν Jauss³⁰. Ωστόσο, τό στοιχείο πού διαφοροποιεί τίς προσδοκίες από τήν ιστορική γραφή, σέ σχέση μέ τή λογοτεχνία, είναι ότι από τήν ιστορική γραφή τό αίτούμενο είναι ή εξασφάλιση της μεταδοσιμότητας του παρελθόντος στό παρόν. (Έδω, θά πρέπει νά αναφερθούμε σέ ένα ιδιαίτερο πρόβλημα: στή μεταφορά δηλαδή του «ιστορεϊν» από τήν προφορική μορφή στή γραπτή, καί στήν άπόκτηση γραπτής ιστορίας, έφόσον ή περισσότερη διαδεδομένη μορφή ιστορίας είναι ή γραπτή. Βασική παράμετρος του προβλήματος αυτού είναι ό ρόλος πού αποδίδεται στή γραφή καί στό πολιτισμικό status πού αποκτούν τά κείμενα. Π.χ. στήν κινέζικη, καί ιδιαίτερα στήν κομφουκιανή παράδοση, όπου ή γραφή έχει ιερατικό χαρακτήρα, ή ιστορία τίθεται υπό αυστηρότατους περιορισμούς μέσα στό σύστημα φιλοσοφικής σκέψης, καί ιδιαίτερα της κομφουκιανής όρθοδοξίας. Έπομένως δέν ύφίσταται ή έλαχιστοποιείται ή έλευθερία διαπραγμάτευσης³¹).

Αυτό τό αίτημα της μεταδοσιμότητας αποδίδει μιά αίσθηση συνέχειας στήν κοινωνία καί δημιουργεί ένα ειδικό σύστημα σημειοδότησης τών ιστορικών κειμένων, μέσω του όποιου ή ιστορική γνώση άποκτά τό κύρος νά αντιπροσωπεύει τό παρελθόν. Αυτή ή αίσθηση της συνέχειας καί της μεταδοσιμότητας, όπως

30. Hans Robert Jauss, *Toward an Aesthetic of Reception*, Μπράιτον, Harvester Press, 1982.

31. David Johnson, «Epic and History in Early China: The Matter of Wu Tsu-hsu», *Journal of Asian Studies*, τ. 40/2, 1981, σ. 255-271.

ἐπίσης καί τό κύρος πού ἐξασφαλίζει αὐτή τή μεταδοσιμότητα ἔχει ἓνα διαφορετικό περιεχόμενο, ὄχι μόνο στή διαχρονία, ἀλλά καί στή συγχρονία.

Οἱ προσδοκίες ἀπό τό ἱστορικό κείμενο ἀνακύπτουν ἀπό ἐμπειρίες καί πρακτικές στίς ὁποῖες σχηματίζονται οἱ ἀτομικές καί συλλογικές ταυτότητες. Καθώς ἡ ταυτότητα συνεπάγεται μιά διαδικασία ταυτίσεων καί διαφοροποιήσεων, δηλαδή ἓναν διαρκή μετασχηματισμό τοῦ ἴδιου, ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ τό ἔδαφος πάνω στό ὁποῖο οἱ μοντέρνες ταυτότητες σχηματίζονται καί ἀποκτοῦν αὐτοσυνείδηση μέσα ἀπό τήν ἀντιπαραβολή σημασιῶν πού προσδοκοῦν καί δέχονται. Ὁ κατακερματισμός τῆς παγκόσμιας ἱστορίας σέ ἐθνικές ἱστορίες, ἡ θεσμοποίηση τῆς ἱστορίας καί ἡ δημόσια χρήση τῆς γιά τή νομιμοποίηση τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων, ἡ διάδοση τῆς μαζικῆς ἐκπαίδευσης καί ἡ ἔκθεση (display) τῆς ἱστορίας στά μνημεῖα καί στά μουσεῖα, ἡ ἐξοικείωση μέ τήν ἱστορία μέσα ἀπό τά μαζικά μέσα ἐνημέρωσης, προκάλεσαν εὐρύτατες διεκδικήσεις ἰδιοποίησης τοῦ παρελθόντος³². Ὅλη αὐτή ἡ κίνηση κατέληξε στόν ἐμπλουτισμό τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν μέ νέα ἀντικείμενα, νέες ἐρμηνεῖες καί ὀπτικές. Τό κυριότερο ἀπόκτημα εἶναι ἡ πολυφωνία τῆς ἱστορίας καί ἡ ἀναγνώριση τῶν ὁρίων τῆς ἀξιακῆς οὐδετερότητας καί τῆς γνωσιμότητας τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἀναγνώριση δηλαδή τῆς πολυφωνίας εἰσάγει διαφορετικές ὀπτικές στό παρελθόν. Οἱ ὀπτικές αὐτές συνδέονται μέ διαφορετικά ἀξιακά συστήματα. Μέ τή σειρά τῆς, ἡ ἐξάρτηση τῆς ἱστορικῆς γνώσης ἀπό διαφορετικά ταυτόχρονα ἀξιακά συστήματα περιορίζει τίς βεβαιότητες νά γνωρίσουμε τό παρελθόν, περιορίζει δηλαδή τή θετικιστική βεβαιότητα τῆς γνώσης τοῦ παρελθόντος. Τό πρόβλημα τῶν γνωστικῶν ὁρίων τῆς ἱστοριογραφίας μπορεῖ νά περιγραφεῖ μέ τό ἐρώτημα: ποῖο εἶναι τό εἶδος καί ἡ φύση τῆς πραγματικότητας γιά τήν ὁποία ἐνδιαφέρεται ὁ ἱστορικός;

8. Ἡ μεταβολή στήν ἱστορική γραφή

Γιά τόν Ἀριστοτέλη, ἡ ἱστορία ἐνδιαφέρεται γιά τά καθ' ἑκαστον, σέ ἀντίθεση μέ τήν ποίηση ἡ ὁποία ἐνδιαφέρεται γιά τά καθ' ὅλου³³. Αὐτή ἡ ἀντιπαραβολή, στή μοντέρνα ἐκδοχή τῆς, ἀναφέρεται στή σχέση ἀνάμεσα στήν ἱστορία καί τή φιλοσοφία, τίς νομοθετικές καί τίς ἰδιογραφικές ἐπιστήμες. Πρόκειται γιά μιά

32. Marc Ferro, *L'Histoire sous surveillance*, Παρίσι, Calman-Lévy, 1985.

33. Γράφει ὁ Ἀριστοτέλης στήν *Ποιητική*: «δι' ὃ καί φιλοσοφώτερον καί σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἡ μὲν γάρ ποίησις μᾶλλον τά καθ' ὅλου, ἡ δ' ἱστορία τά καθ' ἑκαστον λέγει». Τό πρόβλημα ὅμως εἶναι σέ ποιά μορφή ἱστορίας ἀναφερόταν ὁ Ἀριστοτέλης, ποιούς ἱστορικούς καί ποιά ἱστορικά ἔργα σκεπτόταν. Ὁ Θουκυδίδης λ.χ. ἀπό τά «καθ' ἑκαστον» προχωρᾷ, καί ἴσως ἐκεῖ ἀποσκοπεῖ, στήν παθολογία τῆς δημοκρατίας καί ταυτόχρονα στή θεωρία τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Δέν εἶναι αὐτή μιά μορφή τοῦ «καθ' ὅλου»;

ἐνταση, συνεχὴ ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα. Ἡ συνάντηση ἀνάμεσα στὴν ἔρευνα γιὰ τὴ λογικὴ τῆς ἱστορίας (φιλοσοφία τῆς ἱστορίας) καὶ τὴν ἔρευνα γιὰ τὰ περιέργα (ἀρχαιοδίφες, antiquarians), ὡς δύο διακριτές μορφές γνώσης, γέννησε τὴν ἱστοριογραφία τοῦ Διαφωτισμοῦ³⁴. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλοσοφία διαχωρίστηκαν ἐκ νέου τὸν 19ο αἰῶνα καὶ ὁ ἱστορικισμὸς ἐγένεε δυνατόν νά ὑπάρξει μόνο διὰ μέσου τῆς διάκρισης τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴ θεωρία. Μιὰ νέα συνάντηση ἀνάμεσα στὴ φιλοσοφία (ἀλλὰ ὄχι πλέον ὡς ὄντολογία, ἀλλὰ ὡς θεωρία τῆς γνώσης) ἐγένεε δυνατὴ στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ αἰῶνα μας, μέσα σὲ ἓνα πλαίσιο στὸ ὁποῖο καταλύθηκαν τὰ διαχωριστικὰ φράγματα ἀνάμεσα στίς ἐπιστῆμες (κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, λογοτεχνικὴ θεωρία, κοινωνικὴ ἀνθρωπολογία κτλ.) καὶ τῆς διεπιστημονικότητος. Σήμερα τὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀριστοτέλη μπορεῖ ἐκ νέου νά τεθεῖ: ἐνδιαφέρεται πλέον ἡ ἱστορία γιὰ τὰ καθ' ἑκάστα;

Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, *sub speciae semioticae*, μπορεῖ νά περιγραφεῖ ὡς ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν συνταγματικὴ στὴν παραδειγματικὴ σύνταξη τῆς ἱστορικῆς γραφῆς. Ἡ συνταγματικὴ σύνταξη τῆς ἱστορικῆς γραφῆς συμβαίνει ὅταν τὸ ἀντικείμενὸ τῆς συμπίπτει μὲ τὸ στόχο τῆς μελέτης. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῶν μεγάλων ἱστορικῶν ἀφηγημάτων τὰ ὁποῖα παρήχθησαν ὑπὸ τὴν ἐπιρροή τοῦ ἱστορικισμοῦ. Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας καὶ γραφῆς ταυτιζόταν μὲ τὸν στόχο τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος. Οἱ ἱστορικοὶ ἀποσκοποῦσαν στὸ νά ἀναδομήσουν τὸ παρελθὸν συγκεκριμένων ὄντοτήτων ὅπως τὰ κράτη καὶ τὰ ἔθνη, οἱ θεομοῖ, οἱ ἰδεεὲς καὶ οἱ προσωπικότητες. Τὰ ἱστορικὰ ἀφηγήματα ἦταν συμπαγῆ καὶ βασίζονταν στὴν ἀναπαραστατικὴ συμμετρία ἀνάμεσα στὰ δεδομένα καὶ στίς ἀλήθειες, στὴ μετωνυμικὴ χρῆση τῶν ἐνδείξεων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στὴν παραδειγματικὴ σύνταξη, τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης διαφορίζεται ἀπὸ τὸν στόχο τῆς μελέτης³⁵. Ὡς πάρουμε γιὰ παράδειγμα δύο ἔργα μὲ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο: πρῶτο, τὸ ἔργο τῶν Hammonds, *The Town Labourer 1760-1832* (α' ἔκδ. 1920) καὶ τὴ μελέτη τοῦ E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (α' ἔκδ. 1963). Τὰ δύο αὐτὰ ἔργα ἀναφέρονται στὸ ἴδιο ἀντικείμενο, ἀλλὰ ἔχουν διαφορετικούς στόχους. Στὸ πρῶτο, τὸ ἀντικείμενο συμπίπτει μὲ τὸν στόχο τῆς μελέτης, ἐνῶ στὸ δεύτερο διαφοροποιεῖται καὶ ἀφορᾷ τὴ μελέτη τῆς συνειδήσεως σὲ σχέση μὲ τὸ κοινωνικὸ εἶναι, τὸν τρόπο συγκρότησης τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τὸ χειρισμὸ ἐμπειρίας, κουλτούρας καὶ κοινωνικῆς θέσεως. Δύο ἐπίσης πολὺ γνωστὰ παραδείγματα παραδειγματικῆς σύνταξης εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Robert Darnton, *The Great Cat Massacre*, (Νέα Ὑόρκη 1984), καὶ τοῦ Carlo Ginzburg, *Il formaggio e i vermi* (Τουρίνο 1976). Στὴν παραδειγματικὴ σύνταξη τὰ standards τῶν ἐνδείξεων ὑπόκεινται σὲ μιὰ συνεκδοχικὴ σύλληψη τῆς μεταφορᾶς. Σημαντικὴ στὸν μετασχηματισμὸ αὐτὸ ὑπῆρξε ἡ ἐπίδραση τῆς ἀνθρωπολογίας, μὲ πρότυπο τὸ κείμε-

34. Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography*, ὁ.π.

35. Cl. Geertz, ὁ.π., σ. 22-25.

νο του Clifford Geertz, «Βαθύ παιχνίδι. Σημειώσεις για τις κοκορομαχίες στο Μπαλί»³⁶. Στην περίπτωση αυτή, τό αντικείμενο της μελέτης αναφέρεται σέ ἕναν θεωρητικό διάλογο, ὁ ὁποῖος διεξάγεται σέ διαφορετικά πεδία ἀφαίρεσης.

Αὐτή ἡ μετάβαση τῆς ἱστορικῆς γραφῆς ἀπό τήν συνταγματική στήν παραδειγματική σύνταξη ἀνοίξε τίς δυνατότητες τῆς ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα σέ ἱστορικούς πού ἐξερευνοῦσαν διαφορετικά ἀντικείμενα, διάσπαρτα στό χρόνο καί στό χώρο, καί ἐπίσης ἀνάμεσα σέ ἱστορικούς διαφορετικῶν εἰδικεύσεων καί προσανατολισμῶν. Ἐνοίξε ἐπίσης τά κανάλια τῆς ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα σέ ποικίλα ἐπιστημονικά πεδία καί προκάλεσε ἕναν τεράστιο πολλαπλασιασμό τῶν ἐστιῶν ἔρευνας, διατηρώντας ὅμως ταυτόχρονα ἕνα ἐνοποιημένο πεδίο θεωρητικῆς συζήτησης³⁷. Αὐτό τό πεδίο τῆς θεωρητικῆς συζήτησης εἶναι πού ἐξασφαλίζει τοὺς ὅρους τῆς ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στό καθ' ὅλου καί τά καθ' ἕκαστον.

Συνοψίζοντας, διά μέσου τῆς μετάβασης ἀπό τήν συνταγματική στήν παραδειγματική σύνταξη τῆς ἱστορικῆς γραφῆς, ἄλλαξε τό συνολικό τοπίο τῆς ἱστορικῆς ἐπικοινωνίας στόν ἀκαδημαϊκό χώρο τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα.

9. Τά δίκτυα παραγωγῆς ἱστορικῆς γνώσης

Τό ἐνδιαφέρον ὅμως γιά τήν ἱστορία δέν περιορίζεται μόνο στόν ἀκαδημαϊκό χώρο. Αὐτός ὁ χώρος ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά πολλά πεδία παραγωγῆς ἱστορικῆς γνώσης καί καθόλου τό μοναδικό. Τό σημειωτικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἐγκλωβίζεται τό παρελθόν δέν εἶναι ἐνιαῖο. Παρά τήν ἐπιστημονική πειθάρχηση τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπό τόν 19ο αἰῶνα, παρά δηλαδή τήν «ἐπιστημονικοποίηση» τῆς ἱστορίας καί τήν ἀναγνώριση ἑνός γενικοῦ πλαισίου ἔρευνας, ἐπιχειρηματολογίας καί συγγραφῆς, ἡ ἴδια ἡ ἱστορία ὡς μιά διαδεδομένη μορφή γνώσης, ἐνσωματώνεται σέ μύθους, χρονικά, ἀπομνημονεύματα, συλλογικές μνήμες καί τελετουργίες. Ἡ ἱερὰ ἱστορία, οἱ λαϊκές ἀντίληψεις καί ἐρμηνεῖες τῆς ἱστορίας, ὅλα αὐτά καί ἄλλα μαζί, ἀποτελοῦν μορφές ἱστορικῆς γνώσης. Ἡ ἱστορία συνεχῶς κατακερματίζεται, ἀκολουθώντας τήν διαφοροποίηση τῆς κοινωνίας σέ ἔθνη, φυλές, τάξεις, φύλα. Καί ἀντίστροφα: ἡ πολυμορφία τῆς κοινωνίας ἀποτυπώνεται στήν πολυμορφία τοῦ ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος, στήν πολυμορφία τῶν ἱστορικῶν διηγήσεων τοῦ παρελθόντος. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς πολυμορφίας καί τοῦ κατακερματισμοῦ, ἡ ἱστορία μετατρέπεται σέ ἕνα πεδίο ἀνταγωνισμῶν καί συγκρούσεων. Μιά ὁμοίομορφη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας οὔτε ἦταν, οὔτε εἶναι

36. στό ἴδιο, σ. 412-453.

37. Georg Iggers, «Historical Studies in the 1980's. Some Observations», στό Jerzy Topolski (ἐπιμ.), *Narration and Explanation*, Ἀμστερνταμ-Ατλάντα 1990, σ. 11-30.

πλέον δυνατή. Σέ μιά ἐποχή στήν ὁποία προβάλλεται μέ ἔμφαση τό στοιχείο τῆς ταυτότητας, ἡ ἐκδοχή τῆς ἱστορίας πού συγκροτεῖ κάθε ταυτότητα ἐγγράφεται πλέον στά δικαιώματα τῆς ἀντίστοιχης συλλογικότητας. Τό *δικαίωμα στήν ἱστορία!* Τό *δικαίωμα στή μνήμη!*

Τό αἶτημα αὐτό, μεταγραμμένο στή σύγχρονη γλώσσα τῶν δικαιωμάτων, ἀφορᾷ ἐμφατικά, ἀλλά δέν περιορίζεται, σέ ἐκεῖνες τίς συλλογικότητες τῶν ὁποίων ἡ ἱστορία ἀποσιωπήθηκε ἢ ἀναγκάστηκε νά προσαρμοστεῖ σέ ἐκδοχές κυρίαρχες, ἐχθρικές ἢ καταπιεστικές. Τά παραδείγματα εἶναι πολλά. Οἱ ἐθνικές ἱστορίες σέ κράτη πού κέρδισαν τήν ἀνεξαρτησία τους ἀπό αὐτοκρατορίες ἢ ἀποικιακές δυνάμεις. Ἡ ἱστορία λαῶν πού καταδιώχτηκαν, ὅπως οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἀρμένιοι, οἱ Παλαιστίνιοι κ.ἄ. Ἡ ἱστορία λαῶν κάτω ἀπό αὐταρχικά ἢ ὀλοκληρωτικά καθεστῶτα. Ἡ ἱστορία λαῶν ἢ πληθυσμιακῶν ὁμάδων χωρίς ἐθνική ἐστία. Ἡ ἱστορία μειονοτήτων ἢ μεταναστευτικῶν ὁμάδων πού ὑπέστησαν κοινωνικές καί πολιτισμικές διακρίσεις. Ἀκόμη καί ἡ ἱστορία τοῦ ἐξευρωπαϊκοῦ κόσμου πού ὑπέστη τή δυτική πολιτική καί ἐννοιολογική κυριαρχία. Ἡ ἱστορία τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Ἡ ἱστορία ἀνθρώπων μέ κοινές ἐμπειρίες, ὅπως οἱ βετεράνοι τῶν πολέμων, οἱ Ἀντιστασιακοί στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἱστορία τῶν γυναικῶν. Πρόκειται βεβαίως γιά μεγέθη ἀνόμοια, ἀπό μικρές ὁμάδες ἕως τεράστιες πληθυσμιακές κατηγορίες. Γιά ὄντοτες διαφορετικές, ἄλλες τῶν ὁποίων ἡ συλλογικότητα εἶναι ἰσχυρά δομημένη, ἄλλες τῶν ὁποίων τό δικαίωμα στήν ἱστορία ἀποτελεῖ προϋπόθεση μιᾶς δυνητικῆς συλλογικότητας.

Κοινό στοιχεῖο ὅλων αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν ἀναφορικά μέ τήν ἱστορία εἶναι ἡ δημιουργία δομῶν ἐπικοινωνίας, οἱ ὁποῖες τείνουν νά πολλαπλασιαστοῦν δημιουργώντας διάφορα δίκτυα. Εἶπαμε ὅτι ἡ ἱστορία λειτουργεῖ ὡς μιᾶ συγχρονική ἐπικοινωνία. Ἡ ἐπικοινωνία, στήν περίπτωση αὐτή, μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ, μέ τόν κλασικό τρόπο, στό μέσο καί στό μήνυμα. Ὅπως ἡ ἀκαδημαϊκή ἱστορία ἔχει τά δικά της μέσα παραγωγῆς καί διάδοσης, ἔτσι κατ' ἀναλογία, οἱ διάφορες ἐρμηνευτικές κοινότητες δημιουργοῦν ἐπίσης δίκτυα πού παράγουν καί διαδίδουν μηνύματα ἱστορίας. Κάθε ἐρμηνευτική κοινότητα ἔχει τά δικά της κείμενα ἀναφορᾶς, ἰδιαίτερα περιοδικά, ἐκδοτικούς οἴκους, συναθροίσεις καί ἐκδηλώσεις, μιᾶ ἐλίτ ἱστορικῆς παραγωγῆς. Συχνά βέβαια, καί αὐτό τό χαρακτηριστικό τείνει νά πολλαπλασιαστεῖ, ὑπάρχει μιᾶ ὁσμωση καί μιᾶ ἐπικάλυψη ἀνάμεσα σέ διαφορετικοῦ τύπου δίκτυα, ἄς ποῦμε ἀνάμεσα στά ἀκαδημαϊκά καί σέ ἐκεῖνα πού λειτουργοῦν στή λογική τῆς ταυτότητας. Ἀλλά ὁ κατακερματισμός τῆς ἱστορίας ἀφορᾷ καί τήν ἀκαδημαϊκή ἱστορία. Ἀς κρατήσουμε ὁμως, γιά τίς ἀνάγκες τῆς ἀνάλυσής μας, αὐτή τήν εἰκόνα πολλῶν δικτύων μέσα στά ὁποῖα κυκλοφοροῦν μηνύματα, δηλαδή διαφορετικές ἱστορίες καί ἐρμηνεῖες ἀπό τό ἓνα δίκτυο στό ἄλλο. Τά μηνύματα αὐτά, πού κυκλοφοροῦν σέ κάθε δίκτυο, τείνουν νά δώσουν ἔκφραση καί νά ἀρθρώσουν διάφορες ἐμπειρίες, συχνά σέ ἀντιπαράθεση μέ τήν ἐπίσημη ἐκδοχή τῆς ἱστορίας ἢ τήν ἀκαδημαϊκή ἱστορία. Μέ αὐτό τόν τρόπο, παραμελημένες πλεურές τοῦ παρελθόντος ἀποκτοῦν νόημα καί ἐνσωματώνονται

ὡς μηνύματα στήν ἱστορική ἐπικοινωνία. Ὡς δώσουμε τώρα προσοχή στοῦ χαρακτήρα τῶν μηνυμάτων. Ὅσο πιό ἐπεξεργασμένα εἶναι τά νέα μοντέλα σκέψης πού προτείνουν αὐτά τά νέα κινήματα, καί ὅσο μεγαλύτερη ἡ ἀφοσίωση πού ἀπαιτοῦν, τόσο περισσότερο ἐπεμβαίνουν σέ μιὰ «ἀποκάθαρση» ἢ σέ μιὰ ἰδεολογική χρήση τῆς ἱστορίας, καί τόσο περισσότερο ἀνθίστανται σέ μιὰ κριτική προσέγγιση τῆς ἱστορίας. Π.χ. ἡ ἱστορία πού ἀναπτύχθηκε στά κομμουνιστικά περιβάλλοντα³⁸.

Κάθε ἐπικοινωνιακό δίκτυο μπορεῖ νά λειτουργήσει ὑπό τόν ὅρο ὅτι ἀνακαλύπτει, δημιουργεῖ καί θέτει νέα μηνύματα σέ κυκλοφορία. Ἀκόμη καί ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν ἐπικρατούντων μηνυμάτων (λ.χ. ἡ ἐθνική ἱστορία μέσα σέ ἕνα ἐθνικό περιβάλλον) πρέπει νά τοὺς ἀποδόσει νέες σημασίες, κατάλληλες γιά τό ἀκροατήριο καί τό χρόνο στόν ὁποῖο τίς ἐκπέμπει. Τό παρελθόν μοιάζει, ἐδῶ, μέ τό κεφάλαιο ὅπως τό διαπραγματεύεται ὁ Μάρξ: ἂν δέν τροφοδοτεῖται, δέν ἐπαναξιοποιεῖται μέ ζωντανή ἐργασία, τότε σθῆναι, ἀπο-αξιοποιεῖται. Τόσο τά ἀκαδημαϊκά ὅσο καί τά μὴ ἀκαδημαϊκά δίκτυα (τά ὅρια δέν εἶναι ποτέ σαφῆ), ὀφείλουν νά ἐπινοοῦν νέες σημασίες προκειμένου νά ἐπιζήσουν σέ ἕνα ἀνταγωνιστικό περιβάλλον σημείων καί μηνυμάτων. Ἡ διαφορά ἀνακύπτει ἀπό τήν προέλευση αὐτῆς τῆς ἀνανέωσης. Τά μὴ ἀκαδημαϊκά δίκτυα ἀνανεώνουν τά νοήματά τους μέσα ἀπό τή συνεχή μετακίνηση τῶν πολιτισμικῶν ὁρίων. Σέ ἕνα μεγάλο βαθμό, ἡ ἐπινόηση νέων πεδίων ἐνδιαφέροντος γιά τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς ἱστορικοὺς ὀφείλεται καί αὐτὴ στή μετακίνηση τῶν πολιτισμικῶν ὁρίων. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα παραδείγματα τῆς μετακίνησης τῶν ὁρίων εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῆς ἱστορίας «ἐκ τῶν κάτω», δηλαδή τῆς ἱστορίας τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων σέ ἀντιπαράθεση μέ τήν ἱστορία τῶν ἐλίτ. Ἡ μαζική δημοκρατία, ἡ νέα γιά τὰ τέλη τοῦ 19ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα μετακίνηση τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τίς ἐλίτ στίς μάζες, βρῖσκεται στίς κοινωνικές προϋποθέσεις τῆς ἱστοριογραφικῆς μετακίνησης. Ἐπίσης ἕνα ἄλλο κίνημα πού κατέληξε σέ ἕνα ἀνανεωτικό ρεῦμα μέσα στήν ἀκαδημαϊκὴ ἱστορία εἶναι ὁ φεμινισμός καί ἡ μετάβαση ἀπὸ τήν ἱστορία τῶν γυναικῶν στήν ἱστορία τοῦ κοινωνικοῦ φύλου (gender history). Θά μπορούσε ἐπίσης νά ἀναφερθεῖ κανεὶς στή σχέση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς ἐργατικῆς ἱστορίας, στήν σχέση οἰκολογίας καί οἰκοῖστορίας, στοῦ κίνημα ἐναντίον τῶν φυλετικῶν διακρίσεων καί στίς ἀφροαμερικανικὲς σπουδές, κλπ.³⁹. Νέες εὐαίσθησιες λοιπὸν καταλήγουν στήν κριτικὴ ἐπανεπεξεργασία τοῦ παρελθόντος καί νέες ἀναγνώσεις τῶν ἤδη γνωστῶν, ἢ ἄγνωστες πηγές, δημιουργοῦν ἀσυμβατότητες ἀνάμεσα

38. Eduard Shils, *Tradition*, Chicago U.P., 1983, σ. 60. Γιά τήν ἐλληνικὴ κομμουνιστικὴ παράδοση, βλ. Φίλιππος Ἡλιού, «Ἰδεολογικὲς χρήσεις τῆς ἱστορίας», π. Ἀντί, τχ. 46, 29 Μαΐου 1976, σ. 31-34.

39. Peter Burke (ἐπιμ.), *New Perspectives on Historical Writing*, Pennsylvania State U.P., 1992.

στis παλαιές και stis νέες έρμηνειες και κάνουν έκδηλα τά ρήγματα ανάμεσα στην αναπαράσταση και στο αναπαριστώμενο.

Η διαπλοκή διαφόρων ανεξάρτητων μεταξύ τους έρευνών, νέα είδη τεκμηρίων, νέες τεχνικές έρευνας, προσεγγίσεις δανεισμένες από την όσμωση των κοινωνικών έπιστημών και των νέων εύαισθησιών, προκαλούν την εμφάνιση νέων μηνυμάτων και τόν έννοφθαλμισμό τους στην κουλτούρα. Άλλά ό,τι όνομάζουμε ως έπιστημονικό κλάδο τής ιστορίας, διατηρεί μιάν ιδιαιτερότητα απέναντι σ' αυτές τίς πολιτισμικές έπιβολές. Πρώτο μιά θεσμική και δεύτερο μιά μεθοδολογική αυτόνομία. Οί μεγάλες πηγές ανανέωσης εδώ είναι δύο: αφενός ή διάγνωση τής άσυμβατότητας ανάμεσα stis ισχύουσες αναπαραστάσεις και έρμηνειες του παρελθόντος από τή μιά, και σ' ό,τι ανακύπτει από την έρευνα αυτών των άσυμβατοτήτων από την άλλη και άφετέρου, ή συνεχής συζήτηση πάνω στη μέθοδο. Αυτά βέβαια στην ιδεοτυπική τους μορφή, άπαραίτητη για τίς ανάγκες τής ανάλυσης εδώ.

Γιατί όμως γίνονται έκδηλες οί διαφορές ανταπόκρισης ανάμεσα στην αναπαράσταση και στο αναπαριστώμενο; Γιατί δηλαδή δέν θολευόμαστε μιά για πάντα μέ μιά άποκρυσταλλωμένη ιστορική γραφή; Γιατί τά ιστορικά στοιχεία, μέ όποια μορφή και άν έκληφθούν, είτε είναι προ-σημειωμένα από τούς κοινωνικούς μηχανισμούς, είτε σημειώνονται από τόν ιστορικό, λειτουργούν σέ ένα πλαίσιο τό όποιο διασχίζει τά όρια. Η μεταβίβαση τής πληροφορίας, από την άποψη του άποδέκτη, είναι συνήθως μιά λειτουργία οίκειοποίησης μιάς άλλότριας έμπειρίας⁴⁰. Πρόκειται για μιά μετάβαση από ένα έρμηνευτικό πλαίσιο, στο όποιο συμβαίνει και καταγράφεται ένα γεγονός ή ένα φαινόμενο, σέ ένα άλλο έρμηνευτικό πλαίσιο, τής ανάγνωσης και τής έπανακαταγραφής του γεγονότος. Άλλά αυτό τό έρμηνευτικό πλαίσιο δέν περιλαμβάνει μόνο τίς γενικές ιδέες πού δίνουν σχήμα στο παρελθόν, αλλά και τά κατάλληλα έργαλεία μέ την πολύ συγκεκριμένη σημασία τής λέξης. Καθώς μεταβάλλεται τό έκάστοτε παρόν, μεταβάλλεται μαζί και τό έκάστοτε παρελθόν, γιατί μεταβάλλονται τά ζητούμενα τής ιστορίας. Π.χ. ή ένασχόληση μέ την ιστορία των λαϊκών τάξεων όδήγησε στην προφορική ιστορία, όχι ως συμπλήρωμα στην ήδη υπάρχουσα ιστορία μέ βάση τίς γραπτές πηγές, αλλά σέ μιά άλλη έκδοχή τής ιστορίας όπως την άντισταμαβονται και την άπομνημονεύουν οί καθημερινοί άνθρωποι.

Άν λοιπόν αναφερόμαστε στον έπιστημονικό χαρακτήρα τής ιστοριογραφίας, είναι κυρίως ή δομή του δικτύου πού εξασφαλίζει την ιδιαιτερότητά της. Πρόκειται για τή διαδικασία και τό πλαίσιο πού δεξιώνεται την ιστορική γνώση. Για τούς κανόνες δηλαδή μέ τούς όποιους συγκροτείται, λειτουργεί και έλέγχεται ή παραγόμενη γνώση από την κοινότητα των ιστορικών. Στην περίπτωση τής ιστορίας βέβαια, ή έπιστημονική κοινότητα και ή λειτουργία της έπηρεάζονται από

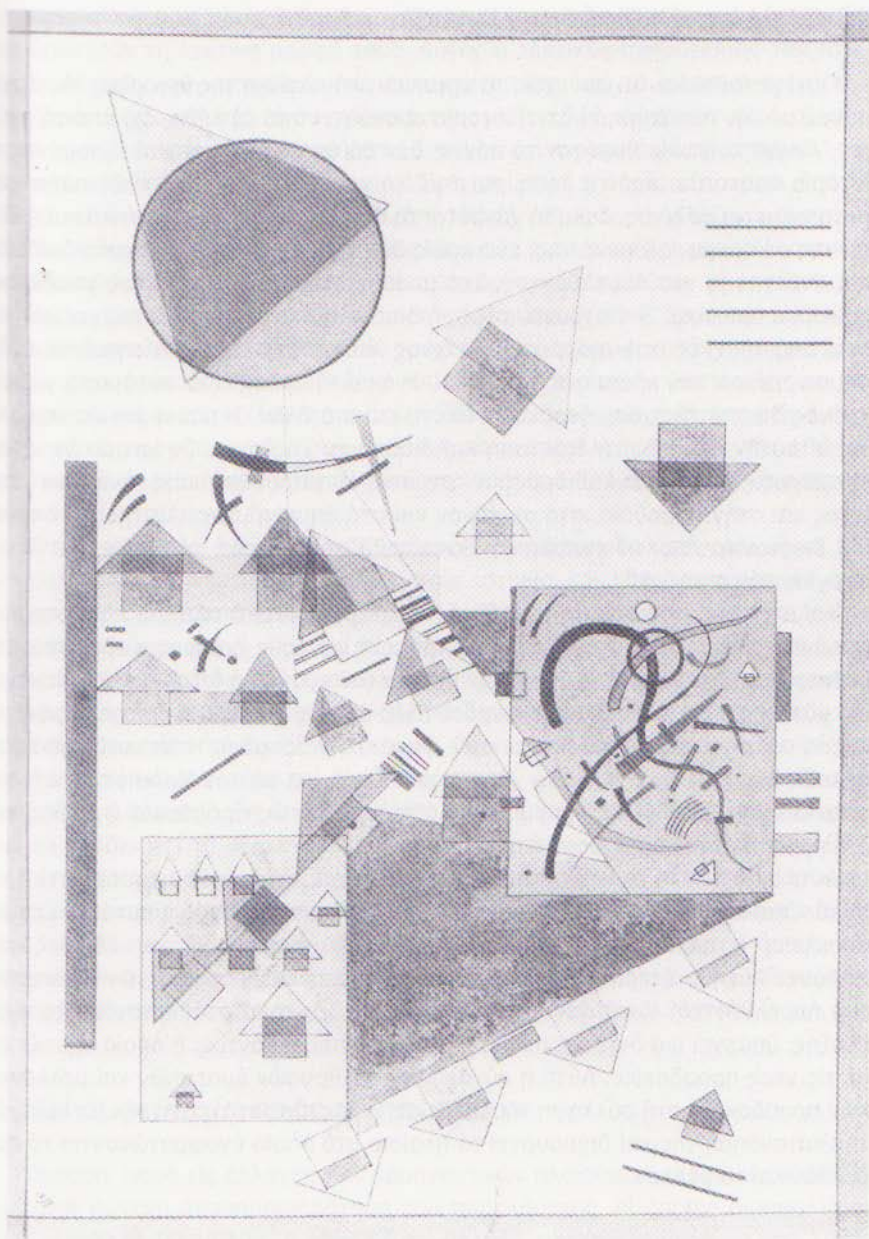
40. Παράλληλα στη γλωσσική επικοινωνία: Μ. Βαχτίν, ό.π., σ. 424.

τόν κοινωνικό της περίγυρο πολύ περισσότερο από άλλους επιστημονικούς κλάδους. Η ιστορία είναι μία άνοχέρωτη πόλη.

Υπάρχει μία στενότερη σχέση ανάμεσα στη λειτουργία της κοινότητας των ιστορικών και στη δημοκρατική λειτουργία της κοινωνίας. Πολύ περισσότερο από άλλους κλάδους, η σχέση ιστορίας και δημοκρατίας είναι ουσιαστική, τόσο αναφορικά με τη δυνατότητα συζήτησης ανάμεσα στους ιστορικούς, όσο και με τη δυνατότητα έλεγχου των πηγών. Σέ κοινωνίες όπου τὰ ἀρχεῖα εἶναι ἐπιλεκτικῶς προσβάσιμα, ποιός ἐλεγχος ἐπαληθευσιμότητας μπορεῖ νά γίνει; Ἐπομένως, ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας στήν περίπτωση τῶν ιστορικών ἐξαρτᾶται συνεχῶς ἀπό τό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο λειτουργεῖ.

Ἄς συνοψίσουμε: Ἐνα μέρος τοῦ ιστορικοῦ ἐνδιαφέροντος λειτουργεῖ μέσα σέ μία θεσμική παράδοση πού στούς νεώτερους χρόνους χαρακτηρίζει τήν ἐπιστημονική μορφή γνώσης. Αὐτό τοῦ προσδίδει μία διακριτή πολιτισμική λειτουργία, ἀλλά ὄχι ἀξιώσεις ὑπεροχῆς σέ ἄλλες μορφές ιστορικής γνώσης. Δηλαδή, ὅλα τὰ ιστορικά ἀφηγήματα δέν εἶναι ἰσοδύναμα, γιατί ἐξαρτῶνται ἀπό διαφορετικές λειτουργίες καί ὅρους ἀνάπτυξης τοῦ ιστορικοῦ ἐνδιαφέροντος πού εἶναι διακριτές ἢ μία ἀπό τήν ἄλλη. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν στοιχειοθετοῦνται οἱ ἀξιώσεις ὑπεροχῆς μιᾶς μορφῆς ιστορικοῦ ἐνδιαφέροντος πάνω σέ ἄλλες. Ὁ καθένας ἔχει δικαίωμα στήν ἱστορία του. Ἐχει δηλαδή τό δικαίωμα νά ἀντιλαμβάνεται μέ τόν τρόπο του τό παρελθόν του. Αὐτό ἄλλωστε σημαίνει καί δικαίωμα πολιτισμικοῦ αὐτοκαθορισμοῦ. Πάνω σ' αὐτό τό δικαίωμα δέν στηρίχτηκε καί ἡ συγκρότηση τῶν σύγχρονων ἐθνῶν, ὡς διεκδίκηση ἐνός δημόσιου πολιτισμικοῦ χώρου; Τά σοβαρά προβλήματα ἀνακύπτουν ἀπό τίς ἀξιώσεις μονοπώλησης τῆς μιᾶς ιστορικής ἀποψης πάνω στίς ἄλλες. Ἡ προσέγγιση αὐτή θέβαια δέν ἐξομαλύνει ὅλες τίς ἀντιφάσεις. Ἀρκεῖται στό νά καταδείξει ὅτι τὰ προβλήματα δημιουργοῦνται ὅταν ἡ μία μορφή ιστορικής γνώσης προσπαθεῖ νά ἐγκαθιδρυθεῖ στή θέση τῆς ἄλλης. Δέν λύνει τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦνται ἀπό τήν ἀσυμβατότητα τῶν διαφορετικῶν προσεγγίσεων καί τὰ ὁποῖα συχνά ἔχουν σοβαρές πολιτικές συνέπειες. Ἀλλά αὐτή ἡ ἀσυμβατότητα δέν πρέπει νά ἐκπλήσσει. Ἐφόσον δεχόμαστε ὅτι οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά μετέχουν σέ διαφορετικές ταυτότητες, δέν χρειάζεται ὅλες οἱ ἀντίστοιχες χρονικές ἀναφορές τους νά ὑποταχτοῦν σέ ἓνα μοναδικό ἐρμηνευτικό πλαίσιο. Ἀρκεῖ ἡ συζήτηση μεταξύ τους. Ἀρκεῖ δηλαδή νά διασταυρωθοῦν τὰ ὅρια ἀνάμεσα στούς διαφορετικούς λόγους, χωρίς ὁ καθένας ἀπό αὐτούς ἀναγκαστικά νά χάνει τήν αὐτονομία του⁴¹.

41. N. Z. Davis, «Who owns history?», *Perspectives*, *The newsletter of the American Historical Association*, τ. 34/8, 1996, σ. 1-6.

Wassily Kandinsky, *Καστανόχρωμος διπλός ήχος*, 1924
(κατάλογος έκθεσης: Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Ίδρυμα Βασίλη και Έλίζας Γουλανδρή, Καντίνσκι. Ύδατογραφίες - Σχέδια, "Άνδρος 1989, σ. 71)

10. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἐρμηνευτικῶν πλαισίων

Γιατί μεταβάλλονται συνεχῶς τὰ ἐρμηνευτικά πλαίσια τῆς ἱστορίας; Ἀς ἀρχίσουμε μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι ἡ ἱστορία προκύπτει ἀπὸ τὴ λήθη, ὄχι ἀπὸ τὴ μνήμη. Ἄν μιὰ κοινωνία θυμόταν τὰ πάντα, δὲν θὰ ὑπῆρχαν ἱστορικοί. Ἐπομένως ἡ ἱστορία προκύπτει ἀπὸ τὴ λήθη, γιατί μὲ τὴ χρονικὴ ἀπόσταση, κάθε παρουσία μετατρέπεται σὲ ἴχνος, δηλαδή χάνονται τὰ φυσικά της χαρακτηριστικά καὶ ἡ θέση της στὰ συμφραζόμενά της, ἐνῶ ἐμεῖς δὲν ἔχουμε ἀκόμη ἀρχίσει τὴ διαδικασία ἀνάκτησης τοῦ παρελθόντος. Στὸ μεσοδιάστημα αὐτό, τὸ ἴχνος μπορεῖ νὰ χαθεῖ καὶ ὀριστικά. Ἀντίστροφα, τώρα, ἡ διαδικασία ἀνάκτησης, σημαίνει μιὰ πορεία ἀπὸ τὸ ἴχνος στὴν παρουσία. Τὸ ἴχνος, ἐπομένως, εἶναι ἓνα σημαῖνον ἐνός σημασινομένου πού πρέπει νὰ ἀνακτηθεῖ. Ἡ ἀνάκτηση δὲν εἶναι αὐτόματη, γιατί ὁ χρόνος διασπᾷ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἓνα καὶ στὸ ἄλλο. Ἡ παρερμηνεῖα ὀφείλεται σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διάσταση καὶ διάσπαση. Τὸ ἔργο τῶν ἱστορικῶν εἶναι, ἐπομένως, νὰ ἐπανεγκαθιδρύσουν σχέσεις ἀντιπροσώπευσης ἀνάμεσα στὸ ἴχνος καὶ στὴν παρουσία, στὸ σημαῖνον καὶ στὸ σημαϊνόμενο. Αὐτὴ εἶναι ἐπίσης μιὰ διαδικασία ἀποκωδικοποίησης. Ξαναδιαβάζουν δηλαδή τὴ διαδικασία δημιουργίας τῶν σημείων⁴².

Ἀλλὰ οἱ σημαντικότερες μεταβολές στὰ ἐρμηνευτικά πλαίσια τῆς ἱστορίας παράγονται ἀπὸ τοὺς διαφορετικούς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους κωδικοποιεῖται κάθε φορά ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία. Στὴν πορεία τοῦ χρόνου ἡ ἱστορία ἐκλαμβάνεται ὄχι μόνο ὡς αὐτὸ τὸ ὅποιο ἔχει συμβεῖ, ἀλλὰ ἐπίσης ὡς αὐτὸ πού ἔχει συμβεῖ σὲ σχέση μὲ αὐτὸ πού προσδοκᾶται κάθε φορά ὅτι θὰ συμβεῖ. Ἡ ἀποκωδικοποίηση δηλαδή δὲν ἔχει ἓναν τεχνικὸ χαρακτήρα. Σύμφωνα μὲ τὸν Kosellek, ἡ ἱστορία εἶναι ὅ,τι ἔχει βιωθεῖ ὡς ἐμπειρία, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ὡς προσδοκία ἢ φόβος γιὰ ὅ,τι προσδοκιοῦνταν κάθε φορά ὅτι θὰ συμβεῖ⁴³.

Αὐτὸ πού τελικὰ συνέβη εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ πού προσδοκιοῦνταν νὰ συμβεῖ καὶ λίγο πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι ἔχει κατανοηθεῖ ὅτι συνέβη, ἐπειδὴ ἀποκλείει ἢ παραμελεῖ ὀρισμένες μνήμες ἢ συμπεριλαμβάνει ἐλπίδες καὶ φόβους. Αὐτὴ ἡ ἑτερογονία καταλήγει στὴν ἐπανεπεξεργασία τῶν ἐμπειριῶν τοῦ παρελθόντος. Κατὰ συνέπεια, σὲ κάθε διαφορετικὸ στάδιο ἱστορικῆς ἀνάπτυξης, ὑπάρχει μιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ παρελθόντος, ἡ ὁποία σχετίζεται μὲ τίς νέες προσδοκίες. Αὐτὴ ἡ σύνδεση παρελθουσῶν ἐμπειριῶν καὶ μελλοντικῶν προσδοκιῶν στὴ σύλληψη τῆς ἱστορίας, συνιστᾷ ταυτόχρονα τὴν ἱστορία καὶ τὴν κατανόησή της καὶ δημιουργεῖ τὸ πλαίσιο στὸ ὁποῖο ἐνσωματώνονται τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον.

42. Paolo Rossi, *Il passato, la memoria, l'oblio*, Μπολόνια, Il Mulino, 1991, σ. 13-34.

43. R. Koselleck, ὁ.π., σ. 267-288.

Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο δημιουργούνται οι ιστορικές έννοιες και κατηγορίες και αποκτούν τή λεκτική μορφή τους. Αὐτός ὁ λεκτικός σχηματισμός τῶν ιστορικῶν ἐννοιῶν καί κατηγοριῶν τίς αὐτονομεῖ τόσο ἀπό τά ιστορικά τους συμφραζόμενα, ὅσο καί ἀπό τή συγχρονική τους χρήση. Μὲ τόν τρόπο αὐτό, οἱ ιστορικοὶ ὅροι μετατρέπονται σέ ὀχήματα συνέχειας ἀναφορικά μὲ τό ιστορικό τους περιεχόμενο, ἀλλὰ αποκτοῦν κυμαινόμενη σημασία ἢ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τό πλαίσιο στοῦ ὁποῖο χρησιμοποιοῦνται. Δηλαδή τό νόημά τους ἀλλάζει ἀνάλογα μὲ τό νέο πεδίο τῆς σύμπτωσης τῶν παρελθουσῶν ἐμπειριῶν καί τῶν μελλοντικῶν προσδοκιῶν. Οἱ ιστορικές ἐννοιες καί κατηγορίες ἐξασφαλίζουν τή συνέχεια καί τήν ἀλλαγὴ στοῦ ἐρμηνευτικοῦ πλαισίου τῆς ιστορίας. Αὐτὴ ἡ δομὴ τῶν ἀλλαγῶν δὲν μένει σταθερὴ στοῦ πέρασμα τοῦ χρόνου. Οἱ προσδοκίες, στήν προ-μοντέρνα ἐποχὴ ἦταν περισσότερο συνδεδεμένες μὲ τίς ἐμπειρίες. Ἡ νεωτερικότητα δημιούργησε μιά τεράστια ἐπέκταση τοῦ πεδίου τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στίς ἐμπειρίες καί τίς προσδοκίες (ὁ ὅρος *πρόσδος* εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐπέκτασης) καί τό μέλλον ἀποσπᾶται ὅλο καί περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἔχουν νά προσφέρουν οἱ προηγούμενες ἐμπειρίες.

Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐνίσχυση τοῦ πλουραλισμοῦ τῶν ὑπαρχόντων ἐρμηνευτικῶν πλαισίων στήν ἱστορία καί τόν ἐμφατικότερο συγκρουσιακό τους χαρακτήρα. Ὅσο δηλαδή ἡ σχέση ἀνάμεσα στίς ἐμπειρίες καί τίς προσδοκίες ἦταν στενὴ, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ προσδοκίες εἶχαν περιορισμένο εὖρος, καί ἡ δυνατότητα πολλαπλῶν ἐρμηνειῶν ἦταν ἐπίσης περιορισμένη. Ἀντίθετα ἡ δυνατότητα αὐτὴ αὐξήθηκε ὅταν οἱ προσδοκίες γιὰ τό μέλλον δὲν περιορίζονταν ἀπὸ τή βιωμένη ἐμπειρία. Ὅσο πιοῦ ἐλεύθερα μπορεῖ κανεὶς νά σχεδιάσει τό μέλλον, τόσο πιοῦ ἐλεύθερα μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει τό παρελθόν. (Ἡ ἀντίστροφη ἀπαισιόδοξη ἀπόδοση αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης εἶναι πῶς ὅταν δὲν μπορεῖ νά σχεδιαστεῖ τό μέλλον, τότε ποιέες δυνατότητες ἐρμηνείας τοῦ παρελθόντος ὑπάρχουν; Ἐδῶ ἐνδεχομένως βρίσκεται μιά βαθύτερη αἰτία τῆς παρακμῆς τῶν μακρο-ιστορικῶν ἐρμηνευτικῶν σχημάτων, ἢ ἀμφισβήτηση δηλαδή τῆς ιδέας τῶν «μεγάλων ἀφηγημάτων» στήν ἐποχὴ μας). Ἐπομένως, ἀπὸ τήν ἄποψη τῆς ὑποκειμενικῆς αἰσθήσης τοῦ ιστορικοῦ χρόνου, τό μέλλον (ὡς προσδοκώμενο μέλλον) λειτουργεῖ ὡς τό ἀναζωογονητικό στοιχεῖο τοῦ παρελθόντος.

11. Ἡ ἀμφιθυμία πρὸς τό παρελθόν

Ὅστόσο, παρὰ τίς ἀλλαγές τῶν ἐρμηνευτικῶν πλαισίων, ὑπάρχουν κοινές δομές στή συνεχῆ ἀνασημασιοδότηση τοῦ παρελθόντος, οἱ ὁποῖες διασφαλίζουν τήν μεταδοσιμότητά του. Διασφαλίζουν δηλαδή τήν ἀναφορικότητα τοῦ λόγου μας ὡς πρὸς τό παρελθόν. Τό παρελθόν γίνεται ἀντιληπτό ὡς μιά ἀλλότρια ἐμπειρία καί ἡ ἀνασημασιοδότησή του συνίσταται στοῦ νά γίνεи οἰκεῖο μὲ τή δική μας ἐμπειρία. Ἀλλοτριότητα καί οἰκειότητα ἀποτελοῦν τίς δύο ὀψεις τῆς ιστο-

ρικής σημείωσης. Ἄν κάτι δέν θεωρηθεῖ ἀνοίκειο, δέν μπορεῖ νά συμπεριληφθεῖ στά ἀντικείμενα ἱστοικοῦ ἐνδιαφέροντος. Σύμφωνα μέ τόν Χέγκελ, προϋπόθεση τῆς γνώσης εἶναι ἡ ἀνοικείωση μέ τό ἀντικείμενό της. Ἡ στιγμή τῆς ἀφηγηματοποίησης μιᾶς ἐμπειρίας εἶναι, συνήθως, ἡ στιγμή τῆς ἐκπνοῆς της. Ἡ στιγμή τῆς αἰσθησης τοῦ κινδύνου τῆς ἐξαφάνισης τοῦ παρελθόντος. Αὐτή τή στιγμή ἀνοίγει ὁ Ἄγγελος τῆς Ἱστορίας τά φτερά του (Μπένγιαμιν).

Ἄν ἡ ἀποξένωση ἀπό τό παρελθόν εἶναι προϋπόθεση τῆς γνώσης του, ἡ ἀξία τοῦ παρελθόντος γιά τό παρόν εἶναι ἡ ἐξωτερικότητά του (ἡ ἀλλοτριότητά του) πρὸς τό παρόν. Αὐτή ἡ ἀλλοτριότητα τοῦ παρελθόντος ἔχει μιὰ τεράστια πολιτισμική καί πολιτική λειτουργία γιά τό παρόν γιατί μεταβιβάζει κύρος στίς δεοντολογικές του πλευρές. Πρόκειται γιά ἕναν προσανατολισμό πού ὑπαγορεύεται ἀπό τόν ἱστορικό ρόλο πού ἔπαιξαν οἱ ἀρχαῖοι πολιτισμοί στό σχηματισμό τῆς μοντέρνας ἱστορικής κουλτούρας. Αὐτό τό ὅποιο θεωρεῖται ἱστορικό παρελθόν ἔχει παίξει αὐτό τό ρόλο ἀναφορικά μέ ὅλες τίς περιοχές τῆς ἰδεολογικῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἐπομένως ὁ ἀλλότριος (ἀρχαῖος) κόσμος ἔχει (ἢ καλύτερα εἶχε) ἕναν οὐσιώδη ρόλο στήν ὀργάνωση τῶν νεωτερικῶν πολιτισμῶν⁴⁴.

Ὁ λόγος γιά τόν ὅποιο ἡ ἀλλοτριότητα τοῦ παρελθόντος δημιουργεῖ κύρος, βασίζεται σέ μιὰ βαθιά ριζωμένη νοοτροπία, ἡ ὁποία καθορίζεται ἀπό τήν κοσμολογική ἀντίληψη τῆς δομῆς τοῦ χρόνου. Σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη αὐτή, κάθε τί πού συμβαίνει ὑπό τόν ἥλιο, δέν εἶναι νέο, ἀλλά ἡ ἐπανεμφάνιση μιᾶς ἀρχικῆς αὐθεντικῆς κατάστασης, μιᾶς πρωταρχικῆς οὐσίας, τῆς αἰώνιας οὐσίας τοῦ κόσμου. Ἐτσι, ἂν τό παρόν πού ζοῦμε εἶναι τό προϊόν αὐτῆς τῆς αἰώνιας ἐπανάληψης, ἡ σκέψη προσανατολίζει τόν ἑαυτό της στό νά ἀνακαλύψει τό ἀρχικό καί αὐθεντικό κείμενο. Αὐτός ὁ προσανατολισμός ἐπιβάλλεται τόσο ἂν ἡ τάξη ἔχει διασαλευτεῖ, ὅσο καί ἂν χρειάζεται νά προστατευτεῖ. Σέ κάθε περίπτωση, ἡ παρούσα τάξη πραγμάτων πρέπει νά διορθωθεῖ οὕτως ὥστε νά συμμορφωθεῖ πρὸς τήν ἐξιδανικευμένη παρελθούσα πραγματικότητα⁴⁵. Πρόκειται γιά μιὰ νοοτροπία πάνω στήν ὁποία βασίζεται ἡ πολιτική τῆς οὐσιοκρατίας (essentialism) – ὡς ἡ ἀναζήτηση τῆς ἐθνικῆς καί θρησκευτικῆς κάθαρσης τῆς κουλτούρας⁴⁶. Ἀλλά αὐτές οἱ νοοτροπιακές σχέσεις ἀνάμεσα στό παρόν καί τό παρελθόν ἄλλαξαν μέ τήν ἐκκοσμίκευση τῆς κοινωνίας. Καθὼς ὑποχώρησε ἡ ἐσχατολογική ἀντίληψη τοῦ κόσμου, ἡ ἐκ νέου ἀνάδυση τοῦ παρελθόντος εἰδώθηκε ὡς ἡ ἐπαναβίωση μιᾶς ἀρχαίας κατάστασης. Οἱ ὅροι πού χρησιμοποιήθηκαν εἶναι ἐνδεικτικοί: Ἀναγέννηση, Μεταρρύθμιση, Παλιγγενεσία, Risorgimento⁴⁷.

44. V. N. Volossinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, Νέα Ὑόρκη, Seminar Press, 1988, σ. 75.

45. B. Uspenskij, ὁ.π., σ. 21-25.

46. Cl. Geertz, ὁ.π., σ. 234-254.

47. W. K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought*, Καίμπριτζ Μασ. 1948.

Εάν ο όρος αναβίωση (revival), και όλοι οι άλλοι παρεμφερείς όροι, αποτελεί μιά μεταφορά για την επανεμφάνιση μιᾶς αρχικής κατάστασης, αυτή ή μεταφορά φέρνει στο φῶς τήν παραδειγματική αντίληψη της ιστορίας (παραδειγματική, μέ τήν κοινή σημασία της λέξης, ὄχι τή σημειωτική ὅπως χρησιμοποιήθηκε πιό πάνω για νά προσδιορίσει τό εἶδος της ιστορικής γραφής). Αὐτή ὀφείλεται στή μετακίνηση ἀπό τή θρησκεία στήν ἠθική, καί στήν ἀπόδοση μιᾶς πρωταρχικής κατάστασης στόν Ἀρχαῖο κόσμο, στήν παραδειγματική καί νομοθετική χρήση του. Αὐτή ὑπαγορεύει ὅτι οἱ ἀντλήψεις γιά τόν ἕνα κόσμο πρέπει νά προέρχονται ἀπό τόν ἄλλο. Μέ αὐτό τόν τρόπο, κάθε μείζων ἀλλαγή στήν κουλτούρα, ἕως τόν ρομαντισμό, παρουσιαζόταν ὡς «ἀναβίωση». Ἡ ἱστορία θεωροῦνταν δηλαδή σάν μιά ἀποθήκη πολλαπλῶν ἐμπειριῶν τίς ὁποῖες οἱ ἀναγνώστες μποροῦν νά μάθουν. Μέ αὐτή τήν ἔννοια ἡ ἱστορία προβάλλει παραδείγματα ζωῆς (Κικέρων: *Historia magistra vitae*). Ἡ ὑποκείμενη, ἐδῶ, ἀντίληψη εἶναι ὅτι ὁ χρόνος ἀποτελεῖται ἀπό ἐπαναλαμβανόμενα παρόντα. Γιατί ἡ ἱστορία μπορεῖ νά διδάξει τούς συγχρόνους της, μόνο γιά ὅσο διάστημα χρόνου οἱ βασικές συνθήκες καί παραδοχές παραμένουν ἴδιες. Ἔως τόν 18ο αἰῶνα, ἡ παραδειγματική χρήση της ιστορίας βασιζόταν καί παράλληλα ἔδειχνε τήν ὑποτιθέμενη σταθερότητα της ἀνθρώπινης φύσης, τή δυνητική ὁμοιότητα ὅσων συμβαίνουν πάνω στή γῆ. Ἡ δομή τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου συνεπαγόταν τήν ἀντίληψη ἑνός συνεκτικοῦ πεδίου πολιτικῆς ἐμπειρίας, τό ὁποῖο μέ τή σειρά του ὑπαγόρευε τήν παραδειγματική χρήση τοῦ παρελθόντος⁴⁸. Αὐτή ἡ παραδειγματική χρήση τοῦ παρελθόντος χρησιμοποιήθηκε σέ μεγάλη κλίμακα ἀπό τίς μεγάλες ἐπαναστάσεις, τήν Ἀγγλική (1642) καί τή Γαλλική (1789). Στήν πρώτη περίπτωση ὁ παραδειγματικός ρόλος ἀποδιδόταν στό λαό της Βίβλου, στή δεύτερη, στή Ρωμαϊκή Δημοκρατία.

Ὡστόσο, ὑπάρχει μιά διπλή λειτουργία αὐτῆς της σχέσης τοῦ παρόντος/παρελθόντος καί τοῦ οἰκείου/ἀλλότριου, σέ δύο ἐπίπεδα. Ἄν ἡ ταύτιση μέ τό παρελθόν ἐξέφραζε τήν ἀναζήτηση τοῦ ὑποκειμένου νά παραμένει τό ἴδιο, τό ἀλλότριον, ἡ ἑτερότητα πρόσφερε ἐπίσης τόν καθρέφτη στόν ὁποῖο καθρεφτίζονταν τά ὅρια της ταυτότητας. Ἡ νεωτερικότητα δέν σχηματίστηκε μόνο ἀναφορικά μέ τίς παραδειγματικές στιγμές της ἀρχαιότητας, ἀλλά τήν ἴδια στιγμή μέ τήν ἐπίδειξη της «ἀνωτερότητας» τῶν Νεωτέρων πρὸς τούς Ἀρχαίους⁴⁹. Σέ δεύτερο ἐπίπεδο, ἡ πραγματικότητα τοῦ παρελθόντος δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ χωρίς νά γίνει οἰκεία μέ τήν ἐμπειρία τοῦ παρόντος, δηλαδή χωρίς νά της ἀποδοθοῦν σημασίες οἱ ὁποῖες ἀπορρέουν ἀπό τήν σύγχρονη κουλτούρα. Αὐτή ἡ ἀντινομία γεφυρώθηκε μέ τό πέρασμα ἀπό τήν παραδειγματική στή γενεαλογική ἀντίληψη της ιστορίας ἡ ὁποία, ὅσο καί ἂν φαίνεται παράδοξο ἐπειδὴ συνέχισε τήν ἰδεολογική χρήση της ιστορίας, δημιούργησε τίς προϋποθέσεις της ἐπι-

48. R. Koselleck, ὁ.π., σ. 267-288.

49. Jacques Le Goff, *Ἱστορία καί Μνήμη*, Ἀθήνα, Νεφέλη, 1998, σ. 58-64.

στημονικής της πειθάρχησης. (Ο όρος «γενεαλογία» χρησιμοποιείται εδώ με τη σημασία που της αποδίδεται στην πρώιμη ιωνική ιστοριογραφία, π.χ. Έκαταίος ο Μιλήσιος – αναζήτηση του γενάρχη, καθώς και στην τρέχουσα χρήση της στα νέα ελληνικά, και όχι με τη σημασία που χρησιμοποιήθηκε ο όρος από τον Νίτσε και, στην συνέχεια, από τον Φουκώ⁵⁰).

Η άπελευθέρωση του ορίζοντα των προσδοκιών από το πεδίο της έμπειρίας, ή όποια περικλειόταν στην έννοια της προόδου, έθεσε τις δυνατότητες της επανεπεξεργασίας του παρελθόντος. Εάν δηλαδή η πρόοδος σήμαινε τόν απεριόριστο μετασχηματισμό του μέλλοντος, αυτός ο μετασχηματισμός άπελευθέρωσε τις δυνατότητες επανεπεξεργασίας της παρελθούσας έμπειρίας, πέρα από τις σκοπιμότητες της παραδειγματικής χρήσης του παρελθόντος. Η Ιστορία έπομένως θά μπορούσε νά μήν εΐναι πλέον ή *magistra vitae*, αλλά ένας έπιστημονικός κλάδος. Από την άλλη μεριά, η άπελευθέρωση από την παραδειγματική αντίληψη του παρελθόντος δέν έκοψε τούς δεσμούς μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος. Ο Ιστορικός χρόνος έγινε κατανοητός ως ένα συνεχές με μιά κατεύθυνση, και η παραδειγματική χρήση ύποκαταστάθηκε από τή γενεαλογική χρήση της Ιστορίας. Τό παρελθόν απέκτησε μιά νέα αξία ως τό «δικό μας παρελθόν», ως τό έθνικό παρελθόν. Έτσι, στή γενεαλογική αντίληψη της Ιστορίας, διατηρήθηκε η ταύτιση με τό παρελθόν και ταυτόχρονα η διαφοροποίηση από αυτό. Η παραδειγματική αναφορά στο παρελθόν είχε αξία στο βαθμό που μπορούσε νά ένσωματωθεί στο έθνικό παρελθόν. Η Ιστορία ένσωματώθηκε στο παρόν με όρους συνέχειας ως έθνική κοιλτούρα, έθνικό πνεύμα, άποστολή του έθνους. Σέ αυτό τό πλαίσιο, ο όρος «έθνος» απέκτησε έναν χρονικό ορίζοντα και μέσω αυτού τό παρελθόν καταβρόχισε τό παρόν. Αυτή η καταβρόχιση του παρόντος από τό παρελθόν σήμαινε τήν ανάδειξη του παρελθόντος σέ παράγοντα νομιμοποίησης του παρόντος. Με άλλα λόγια, οι θεσμοί του 19ου αΐωνα (κυρίως τό έθνικό κράτος) άντλησαν τή νομιμοποίησή τους από τό παρελθόν και κυρίως από τήν έθνική Ιστορία.

Η άλλη όψη του νομίσματος ήταν η ανάδυση της έθνικής Ιστορίας, δηλαδή η ανάδυση μιάς νέας όπτικής νά βλέπει κανείς τήν Ιστορία με όρους έθνους, αντί με όρους καθολικότητας και προόδου του Λόγου. Πρόκειται γιά τή μετάβαση από τήν Ιστοριογραφία του Διαφωτισμού στον Ιστορικισμό. Αυτή ήταν μιά διαδικασία έπινόησης έθνικών Ιστοριών, οι όποιες με τή σειρά τους, επέβαλλαν μιά αναδιάρθρωση του Ιστορικού χρόνου. Η έθνική ταυτότητα έχει κυρίως χρονική δομή και έπιβάλλει μιά αναδόμηση της αντίληψης του χρόνου. Αυτή η αντίληψη έχει άρθρωθεί ως αφήγηση και αφήγημα. Πήρε τό σχήμα της έθνικής Ιστορίας χρησιμοποιώντας τήν όργανική κατηγορία του έθνους. Μέσω του έθνικού άφηγματος ταυτίζει τά ύποκείμενα με τις συλλογικότητες και προσωποποιεί τό

50. A. Nehamas, *ό.π.*, σ. 112-113.

ἔθνος. Κάνει συμπαγείς αὐτές τίς συλλογικότητες στό πεδίο τῶν θεσμῶν καί στήν κατασκευή τῶν συμβόλων. Ἐπηρεάζει, ἀποσαφηνίζει καί ἐνοποιεῖ διαφορετικές παραδόσεις, κατασκευάζοντας μέ τόν τρόπο αὐτό τήν ἐθνική κουλτούρα. Μποροῦμε νά προσεγγίσουμε αὐτή τή σχέση ἀνάμεσα στήν ἐθνική ταυτότητα καί τήν κατασκευή τοῦ ἐθνικοῦ χρόνου καί μέ ἕναν ἄλλο τρόπο. Ἡ ἐθνική ἀφηγηματοποίηση τῆς ἱστορίας ἀναδομεῖ τήν ἐμπειρία τοῦ χρόνου, ἀποδίδοντάς του μιά νέα σημασία καί παρουσιάζοντας τό ἔθνος ὡς ἕναν ἐνεργό ἱστορικό παράγοντα, ὁ ὁποῖος ἀποκτᾷ μιά νέα ἱστορική ταυτότητα μέσω τῆς ἀφηγηματοποίησης. Μέ αὐτή τήν ἔγνοια, ἡ ἐθνική ἱστοριογραφία συνιστᾷ τό κωδικοποιημένο παρελθόν, τό ὁποῖο ἐνεργοποιεῖται μέσω τῆς παρούσας δράσης καί τό ὁποῖο τείνει σέ ἕνα προσδοκώμενο μέλλον. Συγκροτεῖ, μέ ἄλλα λόγια, τήν ἐνεργό μνήμη τοῦ ἔθνους. Ἡ μνήμη ὡστόσο, ἀπό τή στιγμή πού ἔχει ἐνεργοποιηθεῖ καί διαρθρωθεῖ σέ ἕνα ἀφήγημα, δέν μπορεῖ νά δεχτεῖ κενά. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἕνα ἐθνικό ἀφήγημα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἂν ὑπάρχουν χρονικές ἀσυνέχειες. Τό ζήτημα τῆς συνέχειας ἔχει μιά κρίσιμη σημασία στή δόμηση τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας. Ἀποτελεῖ ἕνα ἐσωτερικό στοιχείο συνοχῆς καί ὄχι μόνο μίαν ἀντίδραση σέ ἐξωτερικές προκλήσεις⁵¹.

Στό τέλος τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, οἱ ἀντιλήψεις περί τοῦ τί συνιστᾷ μιά ἐπιστήμη ἄλλαξαν, καί τό ζήτημα πού ἀνέκυψε ἦταν ἂν οἱ ἱστορικές σπουδές, ὅπως διεξάγονταν ἕως τότε, θά συμμορφώνονταν μέ αὐτή τήν ἀλλαγῇ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀπό τήν παγίωση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν, ἀπό τή βιομηχανική ἐπανάσταση, τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τήν καθιέρωση τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας στή Δυτική Εὐρώπη, καθώς καί ἀπό τά ἐθνικά καί ἐπαναστατικά κινήματα στήν Ἀνατολική Εὐρώπη, ἦλθε στό προσκήνιο τό ζήτημα τῶν μαζῶν οἱ ὁποῖες ζητοῦσαν πολιτική αὐτονομία καί κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Αὐτά τά ζητήματα ἀφοροῦσαν τό ἔάν ἡ ἱστορία πρέπει νά ἀναζητᾷ γενικούς νόμους στήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας, τίς σχέσεις ἱστορίας καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, τήν ἐπανεισαγωγή τῆς θεωρίας στήν ἱστορία, καί, τέλος, τό πρόβλημα ἔάν ἡ ἱστορία θά πρέπει νά χρησιμοποιεῖ νομολογική ἢ ἰδιογραφική μέθοδο (μέ ὅρους τοῦ Wilhelm Windelbands).

Αὐτή ἡ συζήτηση γιά τόν ἀνα-προσανατολισμό τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, γνωστή ὡς Methodenstreit, εἶχε συνέπειες, ὄχι τόσο στή συγγραφὴ τῆς ἱστορίας (ὁ ἱστορικισμός δέν ἔχασε τήν κυριαρχία του ὡς τό τέλος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα), ὅσο στήν κοινωνική θεωρία, παραμερίζοντας τόν ἱστορικισμό ὡς τό κύριο διανοητικό ἐπιχείρημα γιά τή δόμηση τῆς κοινωνίας μέσω τῆς ἀπόδοσης νομιμοποίησης

51. Α. Λιάκος, «Πρός ἐπισκευὴν ὁλομελείας καί ἐνότητος. Ἡ δόμηση τοῦ ἐθνικοῦ χρόνου», *Ἐπιστημονικὴ συνάντηση στὴ Μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα, ΕΙΕ/ΚΝΕ, 1994, σ. 171-199.

στis πολιτικές αποφάσεις καί θεσμούς⁵². Κάτω από τόν άστερισμό της κοινωνικής θεωρίας, έγκαθιδρύθηκε ένα νέο έρμηνευτικό πλαίσιο, σημειοδοτημένο μέ τις αντίληψεις της επικρατούσας έπιστημονικότητας. Ἡ έπιστημονικότητα έγινε μιά νέα πηγή κύρους γιά τά μεγάλα ιδεολογικά καί πολιτικά προγράμματα του 20ου αιώνα, στά όποία ή κοινωνία έκλαμβανόταν ως ένας μηχανισμός πού μπορούσε νά ρυθμισθεῖ «έπιστημονικά». Αὐτή ή αντίληψη έγκαθίδρυσε τήν κυριαρχία του παρόντος πάνω στό παρελθόν. Οἱ άξίες, οἱ προσδοκίες καί οἱ προτεραιότητες του παρόντος, πραγματικές ή ύποτιθέμενες, κυριάρχησαν σ' αὐτό πού θεωροῦνταν ως κατάλοιπα του παρελθόντος, ως συνέπειες καθυστέρησης, ως κάτι τό όποιο χρειαζόταν νά παραμεριστεῖ. Ἡ θεωρία του έκμοντερνισμού, στis ποικίλες ιδεολογικές της μορφές, έγκαθιδρύθηκε ως ένα νέο έρμηνευτικό πλαίσιο του σκέπτεσθαι τήν ιστορία. Ἡ ιστορική παραγωγή της πρώτης μεταπολεμικής εικοσιπενταετίας χαρακτηρίστηκε από τό πνεύμα αὐτό, μέ τή φονξιοναλιστική ή μέ τή μαρξιστική (κλασική ή στρουκτουραλιστική) της μορφή. Αὐτή ή κυριαρχία του παρόντος πάνω στό παρελθόν ήταν παρούσα επίσης καί στήν άλλη παράδοση πού δημιούργησε τό *Methodenstreit*: δηλαδή, στήν έρμηνευτική παράδοση. Έκφράστηκε μέ τά λόγια του Croce (1921): «Όλη ή ιστορία είναι παρούσα ιστορία», δηλαδή ότι τό παρελθόν έμπεριέχεται στήν παρούσα πραγματικότητα⁵³. Ὑπό τήν έμπνευση της έρμηνευτικής σχολής, γιά τούς ιστορικούς δέν ήταν ή συλλογή καί ή κριτική έπεξεργασία των πηγών πού συνιστοῦσε ιστορία (όπως ύποστήριζε ή ιστορικιστική παράδοση πού θεμελιώθηκε από τόν Ράνκε), ούτε οἱ γενικοί νόμοι (όπως ύποστήριζε ή προσέγγιση πού έπηρεαζόταν από τις θεωρίες των κοινωνικών έπιστημών), αλλά ή επαναδραστηριοποίηση του παρελθόντος στό παρόν, όπως ύποστήριζε ό Collinwood⁵⁴.

12. Από τό λόγο της ιστορίας στό λόγο περί ιστορίας

Οἱ εξέλιξεις στήν ιστοριογραφία πού επικράτησαν στό τελευταῖο τέταρτο του αιώνα, καί οἱ όποίες βέβαια προετοιμάστηκαν άρκετά πρίν, εξέφρασαν τήν αντίδραση στήν καταβρόχθιση του παρελθόντος από τό παρόν. Κοινό πάλι υπόβαθρο ήταν ό συσχετισμός έμπειρίας καί προσδοκιών. Ἡ άπογοήτευση αὐτή πρὸς τό πνεύμα της προόδου καί της αἰσιοδοξίας πού ένσάρκωνε τό έπιστημονικό πνεύμα, κλόνισε τήν έμπιστοσύνη στή γραμμική αντίληψη του χρόνου καί στή

52. Georg Iggers, «The "Methodenstreit" in International Perspective. The Reorientation of Historical Studies at the Turn from the Nineteenth to the Twentieth Century», π. *History of Historiography*, τ. 6, 1984, σ. 21-32.

53. Benedetto Croce, *History, its Theory and Practice*, Νέα Ὑόρκη 1921.

54. R. G. Collinwood, *The Idea of History*, Clarendon U.P., 1946.

σωρευτική διαδικασία τῆς προόδου⁵⁵. Συνεπόμενος ἦταν ὁ κλωνισμός στή σωρευτική διαδικασία τῆς γνώσης καί ἡ ἐπικράτηση στήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης τοῦ «παραδείγματος» τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων, σύμφωνα μέ τό πολύ γνωστό ἔργο τοῦ Thomas Kuhn *Ἡ δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων* (ἀ' ἔκδ. 1962). Στό βιβλίό αὐτό, τό ὁποῖο ἄσκησε σοβαρή ἐπίδραση στήν ἱστοριογραφία (παρά τίς ἀξιοσημειώτες διαφορές ἀνάμεσα στήν ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί στήν ἱστορία τῆς ἱστοριογραφίας), ἡ γραμμική ἀντίληψη τοῦ χρόνου ἀντικαταστάθηκε ἀπό μιά διαδοχή χρονικῶν τομῶν.

Ἀπό πολλοούς δρόμους προήλθαν ἐπεξεργασίες διαφορετικῶν σχημάτων χρόνου καί ἡ ἀντικατάσταση τῶν δυαδικῶν σχημάτων ἀπό μιά πολλαπλότητα κατευθύνσεων. Οἱ πολλαπλοί χρόνοι πού εἰσήγαγε ἡ σχολή τῶν *Annales* (χρόνος τῶν κοινωνικῶν, χρόνος τῶν νοοτροπικῶν δομῶν στήν πρῶιμη φάση της, μακρά, μεσαία καί μεγάλη διάρκεια στήν μπροντελιανή φάση) σήμαινε πῶς σέ κάθε δεδομένη στιγμή ὑπάρχουν πολλαπλοί χρόνοι, πράγμα πού δέν ἐπιτρέπει μιά ἐνιαία ἐρμηνευτική προσέγγιση. Ἄν καί βέβαια ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ νοοτροπίες (Lucien Febvre) ἢ τό γαιοφυσικό περιβάλλον (Fernand Braudel) λειτουργοῦν ὡς «φυλακές» ἐξυπονοοῦν μιά ἐρμηνευτική προσέγγιση πού ἐκφράστηκε στόν ὑπερτονισμό τῶν «ἀδρανειῶν», ὥστόσο οἱ ἐπεξεργασίες τῆς σχολῆς τῶν *Annales* ἀφήνουν ἀνοιχτή μιά δυνατότητα πού δέν προσέχτηκε ἀπό τή μεταμοντέρνα κριτική: τό γεγονός δηλαδή ὅτι ἡ μακρο-ιστορία μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρίς νά εἶναι ἀναγκαστικά συνδεδεμένη μέ τήν ἀπόδοση κάποιου γενικοῦ νοήματος στήν ἱστορία.

Ἡ πολλαπλότητα τῶν χρονικοτήτων συνδέθηκε ἐπίσης μέ διαφορετικές κουλτοῦρες καί κοινωνικές τάξεις. Τόσο τό ἱστορικό ἔργο τοῦ E. P. Thompson ὅσο καί ἡ Μικροῖστορία, πού ἀναπτύχθηκε ἀπό τόν Carlo Ginzburg κ.ἀ., ἔδειξαν τήν ἀνταγωνιστικότητα τῶν χρονικοτήτων, ὅτι τό παρελθόν δηλαδή δέν ἀποτελεῖ ἀναγκαστικά ἓνα προπαρασκευαστικό στάδιο τοῦ παρόντος. Αὐτή ἡ ἀνατροπή τῶν χρονικοτήτων ἐκφράστηκε μέ τήν ἀμφισβήτηση τῆς ἐπικρατοῦσας μεθόδου τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν νά γενικεύουν πάνω σέ ποσοτικοποιήσεις δεδομένων⁵⁶.

Ἡ ἀλλαγὴ τῶν χρονικοτήτων ἀλλάξε τόν τύπο τῆς ἱστορικῆς γραφῆς, πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἀντικατάστασης τῆς συνταγματικῆς ἀπό τήν παραδειγματική γραφή, στήν ὁποία ἤδη ἀναφερθήκαμε. Μετά ἀπό δύο καί περισσότερες δεκαετίες ἀλλαγῆς στό ἱστορικό σκηνικό, φτάσαμε σέ ἓνα σημεῖο ἀνάγνωσης αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας. Ἀπό ἐδῶ προέρχεται καί ἡ πυκνότητα τῶν θεωρητικῶν συζητή-

55. Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Telling the Truth about History*, Νέα Ὑόρκη, Norton, 1994.

56. Carlo Ginzburg, *Miti, emblemi, spie. Morfologia e storia*, Toupino, Einaudi, 1986· τοῦ ἴδιου, *Aristotele, la storia, la prova*, ὅ.π., σ. 5-17.

σεων γύρω από τήν ιστορία· όχι γιά τά ὄντως ὄντα τῆς ιστορίας, ἀλλά γύρω ἀπό τήν ιστοριογραφία, καί πιά συγκεκριμένα γύρω ἀπό τό ἱστορικό ἐνδιαφέρον, δηλαδή γύρω ἀπό τίς πολιτισμικές προϋποθέσεις καί τήν κοινωνική λειτουργία τοῦ ἱστορεῖν. Ὅπως προσπάθησα νά δείξω, ὁ λόγος περί ιστορίας δέν εἶναι ἐξωτερικός ὡς πρὸς τήν ιστορία, ἀν δοῦμε τήν ιστορία ὡς ἐπικοινωνιακή διαδικασία.

Θά μπορούσε νά πεῖ κανεῖς, παραφράζοντας τόν Bourdieu, ὅτι ὁ μόνος τρόπος γιά νά ἀπελευθερωθεῖ ἡ ιστορία ἀπό κάθε μορφή ἐπικυριαρχίας τῆς γλωσσολογίας, τῆς λογοτεχνικῆς θεωρίας, τῆς κειμενικότητας κλπ. εἶναι νά φέρεי σέ φῶς τῇ διαδικασία μέσα ἀπό τήν ὁποία κατασκευάζει τό ἀντικείμενό της, τῇ διαδικασίᾳ μέσα ἀπό τήν ὁποία συγκροτεῖται ὡς ἐνδιαφέρον, τίς βαθιές διαονητικές ἀλλά καί τίς συχρονικά πολιτισμικές συνθηκες τῆς παραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας τῶν θεμελιακῶν της ἐννοιῶν, τούς ἀντιληπτικούς τρόπους καί τούς τρόπους ἀναμετάδοσης⁵⁷.

Ἀντώνης Λιάκος

57. Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, Λονδίνο, Polity Press, 1984, σ. 37.